

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Básně a deníky Jana Zábrany

„Život ve znamení smrti“

Poems and Diaries of Jan Zábrana

„Life in sing of death“

bakalářská diplomová práce

Samuel Kavi

česká filologie – filozofie

vedoucí práce: Mgr. Petr Komenda, Ph.D.

Olomouc 2012

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně pod vedením Mgr. Petra Komendy, Ph.D. a s použitím literatury uvedené na konci této bakalářské práce.

V Olomouci 17. 5. 2012

Samuel Kavi

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu mé bakalářské práce, Mgr. Petru Komendovi, Ph.D., za odborné vedení, cenné rady a velmi podnětné připomínky, které mi poskytl v průběhu jejího psaní.

Obsah

Úvod	5
I. Teoretická východiska	9
I. 1. Deník jako literární žánr	9
II. <i>Celý život</i> Jana Zábrany	14
II. 1. První oddíl – <i>Deníky z let 1948 – 1949</i>	17
II. 1. 1. Srovnání <i>Deníků z let 1948 – 1949</i> a rané básnické tvorby	19
II. 2. Závěrečný oddíl – <i>Modré sešity</i> a zápisky z nemocnice	23
II. 3. Komparace raných a pozdních deníků	25
III. Poezie Jana Zábrany	27
III. 1. Vlivy	27
III. 1. 1. Romantismus	27
III. 1. 2. Sergej Alexandrovič Jesenin a francouzští prokletí básníci	28
III. 1. 3. Skupina 42	30
III. 2. Žitá poezie – vztah poezie a deníku	34
IV. Existenciální aspekty v tvorbě Jana Zábrany	37
IV. 1. Politický a rodinný kontext	37
IV. 2. 1. Filozofické vyčlenění etických kategorií <i>viny</i> a <i>odpuštění</i>	38
IV. 2. 1. Pojem <i>viny</i>	39
IV. 2. 2. Pojem <i>odpuštění</i>	40
IV. 3. Úděl rodičů jako vlastní břemeno	41
IV. 4. Modus dvojí existence – realizace v literatuře	43
IV. 5. Aplikace etických kategorií na deníkové dílo Jana Zábrany	46
IV. 6. Proměny autorského subjektu <i>Celého života</i>	49
Závěr	57
Anotace	59
Resumé	60
Literatura	61

Úvod

Pavel Janoušek považuje vydání dvousvazkového výboru z deníků Jana Zábrany za „nejvýraznější literární čin“¹ roku 1992. O tomto tvrzení svědčí doslova „smršť ohlasů“, které toto vydání způsobilo.² Systematicky se pak dílem Jana Zábrany zabývali např. Miroslav Červenka, Zdeněk Kožmín či Jiří Trávníček.

V této práci se však snažíme o jiný pohled na problematiku díla Jana Zábrany. Pavel Janoušek ve své recenzi pracuje především s otázkou nadčasovosti Celého života, otázkou po působení, esteticku a autenticitě. Jonathan Bolton se naproti tomu táže čistě po autorském subjektu (po jeho „mrzáctví“).³ Naše práce si klade za cíl vyčlenit se vůči těmto tvrzením (což však neznamená nepracovat s nimi) a obohatit tak zkoumání o Janu Zábranovi dalším úhlem pohledu; a totiž zkoumáním z hlediska existenciálního, z hlediska etických kategorií viny a odpuštění.

Mluvíme-li o deníkovém díle Jana Zábrany, nesmíme opomenout zohlednit také dílo básnické, a to nejen proto, že je rovnocennou složkou díla deníkového (neboť z nemalé části tvoří deníkové záznamy právě náčrty a zápisy básní), ale také proto, že v intencích Zábranovy tvorby představují tyto dvě tvůrčí oblasti spojené nádoby. V této práci na ně proto nenahlížíme izolovaně, ale vycházíme z názoru, že se jedná o tvůrčí celek, který by utržil nemalé škody, kdybychom některou z jeho částí vědomě ponechali stranou. Základním kamenem této práce však přesto zůstává deníkové dílo Jana Zábrany.

Je zřejmé, že dobový kontext (rámcově 50.–80. léta 20. století), v němž Jan

1 JANOUŠEK, Pavel. Celý život? In: *Tvar*. Roč. 4, č. 1. 1993, s. 10.

2 Mnoho polemik, vedených nad dílem Jana Zábrany, nalezneme především v literárním a kritickém časopise *Tvar*.

3 BOLTON, Jonathan. Rozházené údy Jana Zábrany. In: *Tvar*. Roč. 6, č. 1. 1995, s. 11.

Zábrana psal, sehrál klíčovou roli při konstituování tvůrčího směřování tohoto vynikajícího spisovatele i překladatele v jedné osobě. Do jaké míry však působil pouze tento faktor? Je možné najít i jiné vlivy, které se podílely na způsobu, jakým se Zábrana vyčlenil vůči světu i sobě samému? Proč byl donucen žít v masce, v náhradní existenci? Co ho vedlo k tomu, že se rozhodl režimu „neodpustit až za hrob“?⁴ A čím byl pro Jana Zábranu prostor literatury? Jaký je vztah deníků, poezie a překladů? Proč se Jan Zábrana uchýlil ke psaní a pokračoval v něm od svého mládí až po poslední okamžiky života? Tyto otázky jsou zásadním hybným momentem naší práce.

V této oblasti jsme čerpali především z výboru z básnické pozůstalosti *Jistota nejhoršího* (Československý spisovatel, 1991), odkud jsme získali mj. údaje ohledně života Jana Zábrany; z básnické sbírky *Utkvělé černé ikony : verše z let 1954–1962* (Mladá fronta, 1965) a obsáhlého výboru básní *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954* (Torst, 2007). Při zkoumání vztahu Jana Zábrany a překladatelské činnosti jsme se opřeli o soubor esejů *Potkat básníka : eseje a úvahy* (Odeon, 1989), které Zábrana v průběhu svého života sepsal.

Předním z podstatných kroků bylo vyčlenění žánrového hlediska deníku. V tomto ohledu jsme použili tradičního encyklopedického rozdělení (*Encyklopedie literárních žánrů*, Paseka, 2004; *Slovník literární teorie*, Československý spisovatel, 1977), doplněného studiemi Hany Bočkové (*K problematice deníku jako literárního žánru*, Univerzita J. E. Purkyně, 1990) a Tomáše Kubíčka (*Obrana paměti : čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ*, 2004). Definice a ustanovení kritérií deníkové tvorby nám otevřelo prostor pro samotnou interpretační práci.

Při vyčlenění a následné aplikaci etických kategorií *viny* a *odpuštění* bylo využito filozofických prací Karla Jasperse (*Otázka viny : Příspěvek k německé otázce*, Academia, 2006) a Vladimira Jankélévitcha (*Odpuštění*, Mladá fronta, 1996).

4 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 183.

Filozofická reflexe existenciálních aspektů v tvorbě Jana Zábrany, interpretace básní i nalezení výrazných styčných bodů mezi triádou deník-báseň-překlad je naší vlastní interpretací a uvedená literatura k této tematice byla spíše inspirací.

Vzhledem k faktu, že tato práce vychází především z vlastního interpretačního potenciálu autora, objevuje se zde nebezpečí nadinterpretace. Abychom předešli tomuto problému, snažili jsme se dát svoji tezi vždy do souvislosti se sekundární literaturou (ovšem pouze v případě, kdy již bylo téma před námi zpracováno).

Největším problémem při psaní se ukázala být aplikace etických kategorií *viny* a *odpuštění* na dílo Jana Zábrany (a proto i tuto část práce považujeme za nejslabší). Domníváme se, že důvodem k tomu selhání byla přílišná snaha držet se vymezených definic, čímž došlo k omezení interpretace vlastní (ke zúžení prostoru pro možná tázání).

Předností i úskalím zároveň se stala mnohohrstevnatost a s ní se pojící i velmi vysoký interpretační potenciál především deníkového díla Jana Zábrany. Podrobné zkoumání tohoto nezanedbatelného množství možností však vyžaduje více času i prostoru. Z tohoto důvodu jsme se museli v této práci vzdát některých témat⁵ a vytyčit jen ta, která se nám zdála nejpodstatnější.

První kapitola této práce obsahuje vyčlenění žánrového hlediska deníku. Nacházíme zde odpověď na otázku, co je deník. Ve druhé kapitole je poměrně stručně popsána struktura *Celého života*, přičemž jsme zde včlenili i krátké pojednání o souvislosti mezi ranými deníky a ranou básnickou tvorbou. Třetí kapitola se věnuje čistě reflexi poezie Jana Zábrany. Čtvrtá, závěrečná kapitola je nejrozsáhlejší

5 Velmi málo prostoru je věnováno např. pojetí Boha a s tím související existenciální reflexi člověka a světa jako takového (jedná se o úvahy čistě objektivní, v nichž jde o původní podstatu člověka; kdežto v této práci se soustředíme především na vztah člověka a světa zatíženého politickým systémem). Žádná pozornost pak není věnována také velmi zajímavému způsobu střídání forem (ich-forma, er-forma, slovesné infinitivy...), pomocí nichž je *Celý život* napsán.

a interpretačně nejbohatší; považujeme ji za jádro této práce. Zabývá se zkoumáním existenciálních aspektů v tvorbě Jana Zábrany, pojmem *viny* a *odpuštění* i proměnami autorského subjektu v rámci *Celého života*.

I. Teoretická východiska

V této kapitole se nejprve pokusíme zodpovědět otázku, zda můžeme deník považovat za literární žánr. Poté přistoupíme ke stručné definici deníku, s níž se nerozlučně pojí i zásadní otázka: Co je deník? V závěru této krátké kapitoly pak stručně představíme základní rozdělení deníků.

I. 1. Deník jako literární žánr

Primárně je deník vždy soukromým dílem, které je určeno ve většině případů pouze svému pisateli. Přesto se však některé z těchto čistě neveřejných zpodobnění stávají literárními fakty, jsou-li vydány. Lze však v tomto případě mluvit o literárním žánru?

Chceme-li zařadit určité dílo k některému z literárních žánrů, určujícím kritériem jsou nám především jeho žánrové znaky. Hana Bočková ve své studii o problematice deníku jako literárního žánru vyčleňuje tyto: Z hlediska kompozice se jedná především o chronologický princip záznamů, které vypovídají o svém autorovi, jeho životě a zprostředkovaně i o světě okolo. Deník tedy „zachycuje okamžité nálady, názory a postoje“⁶ píšícího subjektu. Dalšími typickými rysy jsou „absence časového odstupu“⁷ (a s ním se pojící zachování velké míry autenticity), chceme-li reálnosti, která způsobuje „formální a myšlenkovou neuzavřenost záznamů“⁸ i stylovou nepropracovanost. Typické je také užití ich-formy. Vzhledem k faktu, že deník nelze považovat za narativ (důvodem jsou výše jmenované charakteristiky), nemůžeme v rámci deníkové literatury mluvit o roli vypravěče. Tato role náleží zapisovateli, který je ztotožněn s autorem,⁹ chceme-li s „hlavním hrdinou“.

6 BOČKOVÁ, Hana. K problematice deníku jako literárního žánru. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Roč. 38/39, Řada literárněvědná (D). Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1990, č. 36 – 37, s. 44.

7 Tamtéž, s. 44.

8 Tamtéž, s. 44.

9 Toto tvrzení nelze považovat za absolutně platné, neboť nesmíme zapomínat na jistou míru stylizace, kterou každý deník nese. Více o této problematice je pojednáno na konci této kapitoly.

I v dnešní době stále není obvyklé chápat deník coby součást krásné literatury. Řadí se spíše po bok literatury memoárové (tedy charakteru výrazně dokumentárního) či se vyhrazuje jako jeden z jejích druhů¹⁰ (podstatně se však deník od memoárů odlišuje způsobem psaní, kdy je pro deník určující právě ona okamžitost, bezprostřednost zápisu a chybějící odstup od záznamu, jímž nutně vzniká zkreslení, což je příznačné právě pro literaturu memoárovou). Deník je také často zaměňován „s pamětmi a autobiografií“.¹¹

Hana Bočková zmiňuje také významný fakt, totiž, že deník již vydaný se výrazně odlišuje od původního rukopisného originálu, a to jak vlivem zásahů editorských, tak v menší míře i (možnými) pozdějšími úpravami autorskými. Toto nás nutí uvažovat o deníku nikoli původním (tedy nepublikovaném, který se již samou svou podstatou vzpírá odbornému zkoumání), ale o deníku právě takto „znehodnoceném“, přetvořeném. Avšak vzhledem k tomu, že pro deníky charakteristické „formální i ideověobsahové rysy jsou (...) natolik známy, že může být [deník] s úspěchem napodobován (...), případně i parodován (...), že je schopen estetického působení, nám bezesporu dovoluje konstatovat, že deník můžeme za literární žánr považovat.“

12

Přestože záznamy deníkového charakteru patří ke starším literárním útvarům,¹³ jsou velmi specifickým a problematickým žánrem, který není snadné definovat. Domníváme se, že je tato skutečnost do jisté míry způsobena i faktem, že v českém literárněvědném prostředí nebyla deníku doposud věnována taková míra pozornosti,

10 Spolu s pamětmi, vzpomínkami, autobiografií a korespondencí. Deník lze však řadit pod literaturu memoárovou až po jeho zveřejnění.

11 BOČKOVÁ, Hana. K problematice deníku jako literárního žánru. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Roč. 38/39, Řada literárněvědná (D). Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1990, č. 36 – 37, s. 39.

12 Tamtéž, s. 44.

13 Deník – tak jak ho chápeme dnes –, se objevil již v období renesance. Je tedy úzce provázán se vznikem nového, moderního pojetí subjektivity.

jakou by tento poutavý a velmi zajímavý literární žánr jistě zasloužil.

Podívejme se na tuto problematiku z hlediska encyklopedických příruček. V *Encyklopedii literárních žánrů* nalezneme tuto jednoduchou definici deníku:

Chronologicky řazené, zpravidla datované osobní záznamy, pořizované v krátkých intervalech a bez časového odstupu.¹⁴

K tomuto počátečnímu, velmi stručnému vyčlenění samozřejmě náleží další rysy, jež napomáhají ustanovit deník jako svébytný žánr. Mezi nejpodstatnější patří kritéria „bezprostřednosti záznamu, autentičnosti sebevyslovení“¹⁵ a „věcné informativnosti“.¹⁶ Deníková literatura je od ostatních žánrů odlišena také výrazným užitím principu autokomunikace, „zdůrazňující pisatelův permanentní dialog se sebou samým“.¹⁷ Motivací k takto vedenému „rozhovoru“ je především touha po sebepoznání, po „stvrzení vlastní identity a vnitřního světa v konfrontaci s vnějšími poměry“.¹⁸ Elias Canetti o svém vlastním deníku dokonce prohlašuje: „Svůj deník bych si nemohl vést vůbec nijak jinak než formou takového rozhovoru se sebou samým.“¹⁹ Tento „rozhovor se sebou samým“ považuje Canetti za nejpodstatnější vlastnost deníku; pokud by ji postrádal, nebyl by dle něj skutečným deníkem.

Prostor deníku je místem, v jehož mantinelech se ustanovuje pole naprosté svobody, které se vymyká autocenzuře, a stává se tak živnou půdou mnohým společenským tabu. A nejen to, deník skýtá také prostor, kde se „střetávají všechny ty dialogy, které ve skutečnosti nikdy nemůžeme dovést do konce, poněvadž by mohly končit pouze násilnostmi, všechna ta absolutní, nešetrná, zničující slova, která

14 MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 98.

15 Tamtéž, s. 98.

16 Tamtéž, s. 98.

17 Tamtéž, s. 98.

18 Tamtéž, s. 98–99.

19 CANETTI, Elias. *Svědomy slov*. Praha : Torst, 1992. Kapitola: Dialog s krutým partnerem, s. 61.

bychom jinak říkali druhým, se k smrti utloukají zde.“²⁰

„Tématem je aktuálně prožívané drama lidské existence (v rovině nejen intimní, ale obvykle také občanské a filozofické), jehož další průběh pisatel (...) nezná.“²¹ Tuto neuzavřenost považuje Přemysl Blažíček za jeden z rysů, který odlišuje deníky od vzpomínek. Vzpomínky jsou promyšleně koncipovány, jsou rozvrženy a sepsány v jistém rámci, „zatímco v deníku sled toho, co se s autorem děje a co na něj působí, není v jeho tvůrčí moci, a co víc: autor v mnohém neví, co se bude dít, v jaké bude situaci a co si oproti svým nynějším názorům bude myslet za rok, za měsíc, zítra“.²² Tedy nejen případný čtenář, ale i autor sám „sleduje, co se teprve děje,“²³ aniž by tušil co bude následovat. Opět se takto vracíme k důležitému znaku deníkové literatury, totiž k ukotvenosti v přítomném okamžiku, ve stávajícím čase psaní.

Je ovšem nutné podotknout, že mluvíme-li o deníkové literatuře, nemluvíme o literatuře zcela autentické. I deník jako takový podléhá jisté míře stylizace, umělecké organizace projevu či „příběhovosti“. A navíc to, „co považujeme za platné a co máme před sebou definitivní v dílech (...), je jen směšný zlomek toho, co se odehrává dennodenně.“²⁴

Po stránce kompoziční se žánr deníku „vyznačuje důsledným uplatňováním chronologického principu,“²⁵ kdy jsou jednotlivé události zaznamenávány prostě za sebe bez hlubšího kompozičního záměru. Žánrově se tyto záznamy „blíží krátké poznámce (úryvku), rozsáhlejšímu esejistickému pojednání, úvaze atd., mohou mít

20 CANETTI, Elias. *Svědomy slov*. Praha : Torst, 1992. Kapitola: Dialog s krutým partnerem, s. 62.

21 MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 99.

22 BLAŽÍČEK, Přemysl. *Kritika a interpretace*. Praha : Triáda, 2002. Kapitola: Deník jako literární útvar, s. 318.

23 Tamtéž, s. 318.

24 CANETTI, Elias. *Svědomy slov*. Praha : Torst, 1992. Kapitola: Dialog s krutým partnerem, s. 68.

25 MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 99.

i podobu strohé glosy.“²⁶

Obdobně jako jiné literární žánry i deník je možno dále vydělit. Hlavním kritériem je především hledisko míry literarizace deníku. *Encyklopedie literárních žánrů* s přihlédnutím k této vlastnosti deníkové literatury rozlišuje tři základní varianty:

1. Autochtonní / primární deník, který je intimní výpovědí pisatele, aniž by však byl prvotně určen ke zveřejnění (přestože tato možnost není vyloučena). Pokud k vydání dojde, většinou se jedná o deníky, jež přinášejí neobvyklé svědectví a mají jistý beletristický potenciál.

2. Otevřený deník je také výpovědí pisatele, avšak od počátku je určen ke zveřejnění. Tento typ má výrazně publicistický charakter, a tedy se po obsahové stránce zaměřuje spíše na společenskou a politickou problematiku, než na osobnost pisatele.

3. Fiktivní deník je posledním typem deníku, jenž je – jak již název napovídá – dílem, jež náleží smyšlenému pisateli (někdy neobsahuje jediný signál, který by čtenáře o této skutečnosti zpravil). Tento typ deníku může přerůst až v novelu či román.

Toto rozdělení je možné dále konkretizovat. Pro naše účely to však nebude potřeba.

²⁶ VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literární teorie*. Praha – Československý spisovatel, 1977, s. 70.

II. Celý život Jana Zábrany

Dvousvazkový výběr z deníků Jana Zábrany *Celý život* z let 1948–1984 patří jistě ke skvostům české deníkové literatury. Avšak podoba, v níž se dostává čtenářům do rukou, je odlišná od té, jakou ji vytvořil samotný autor. Předpokládáme proto, že je třeba již na počátku této kapitoly upozornit na úpravy a především redukce textů, které byly na původních deníkových zápiscích Jana Zábrany editory provedeny.

Výbor tvoří sedm oddílů (dále v této kapitole budou podrobně představeny), z nichž *Deníky z let 1948–49*, *Disiecta membra* a *Zápisky z nemocnice*, publikované ve výboru, představují asi jen dvě třetiny Zábranou skutečně napsaného textu. Tato redukce s sebou nutně nese ztrátu autenticity. Vydání kompletního díla by však nebylo dost dobře možné. Jan Šulc k problematice deníkových záznamů Jana Zábrany uvádí několik důvodů, proč bylo nakonec upuštěno od úplného vydání v původním rozsahu i znění: „U některých básní má jeden verš či strofa více než pět variant, v textu je mnoho nedokončených nápadů, rozběhů, fragmentů, soupisů, výčtů – to vše by čtenářský výbor zatížilo natolik, že by se ztratil jeho zamýšlený charakter“ či další z příčin: „Bylo rozhodnuto vynechat všechny texty, jejichž rekonstrukce z možných variant nebyla možná“.²⁷ Především se tedy jedná o texty, díky nimž by dílo jako celek sice nabylo rozsahu, avšak nepřineslo by kýžený účinek čtenáři, který by byl nucen soustředit veškerý svůj potenciál snaze zorientovat se ve složitém labyrintu rozepsaných a stále přepisovaných variant básní, nesourodých poznámek o literatuře a množství poznámek překladatelských, které by natolik znesnadnily čtení a pochopení díla, že by sotva vyzněl jeho „duch“.

Za touto záměrnou fragmentaritou výboru nestojí pouze výběr toho nejpodstatnějšího, ale i příčina prozaičtějšího charakteru: některé části deníku,²⁸ o nichž se Jan Zábrana zmiňuje, se nepodařilo v jeho pozůstalosti nalézt.

27 Více o této problematice viz Ediční poznámka, in: *Celý život II.*, s. 1107–1108.

28 Konkrétně se jedná o deníky od ledna do března 1948, zápisky z padesátých let a také z konce let šedesátých.

Název *Celý život* byl zvolen ze dvou důvodů: „jednak vyjadřuje charakter výboru – jeho časové rozpětí, jednak je prvním a posledním souslovím veršů Zábrany klíčové básnické skladby *Havran*“.²⁹ Ačkoli autor tuto báseň mnohokrát přepisoval a rozšiřoval, nikdy nebyla dokončena. Přesto však o ní můžeme bez nadsázky říci, že je jakýmsi zhuštěným materiálem kritického pohledu na svět (i na sebe sama). Báseň *Havran* se tak stává usvědčující definicí člověka, kdy ze zdánlivě každodenního vyrůstá tragika lidského života:

vykat jednomu, tykat druhému, zvykat si na třetího,
nesmět se napít na třešně,
podvádět občas své milenky se svými manželkami,
bojovat za osmihodinovou spací dobu,
svařovat mléko neznámých, nikdy nespátřených krav³⁰

Jak jsme již na začátku této kapitoly předestřeli, výbor z deníků *Celý život* je tvořen sedmi oddíly:

První část (*Deníky z let 1948 – 1949*) nejvíce koresponduje s klasickým modelem deníku, řadíme ho tedy mezi deníky typicky *autochtonní*. Záznamy jsou pečlivě opatřeny datací. Tématicky se autor obrací především k sobě samému, ale i ke světu. Obě tato kritéria vystavuje pečlivým reflexím.³¹

Druhý oddíl (*Články z časopisu Výkvět 1947 – 1949*) obsahuje některé články, který byly otištěny v gymnazijním časopisu Výkvět. Ačkoli je tento oddíl poměrně krátký, domníváme se, že velmi dobře demonstuje vztah mladého Jana Zábrany k literatuře, který – a není možné si toho nepovšimnout – je až neobvykle vřelý.

Třetí oddíl (*Zápisky z první poloviny 50. let*), vznikající po příchodu Jana Zábrany do Prahy, se velmi podobá oddílu čtvrtému (*Zápisky z roku 1966*). Oba se specificky

29 ZÁBRANA Jan. *Celý život II*. Praha : Torst, 1992. Ediční poznámka (Jiří Šulc), s. 1107.

30 ZÁBRANA Jan. *Utkvělé černé ikony*. Praha : Mladá fronta, 1965, s. 128.

Pozn. citovaná část je pouze úryvkem básně *Havran*.

31 Více o této problematice viz oddíl II.1.

vyhraňují vůči předchozím částem výboru a nachází si vlastní způsob sdělování, který se již v pozdějších záznamech výrazněji nezmění. Většina zápisků především čtvrtého oddílu již naprosto postrádá přesnou dataci a spolu s ní i ukotvení v reálném čase. Prohlubuje se také fragmentárnost záznamu. Hranice prožitku se stávají nezřetelnými, obecnějšími, což dovoluje stírání hranic minulého, přítomného a budoucího, díky čemuž dochází k nastolení *bezčasí*. To je jedním z důležitých aspektů Zábranových deníků.³² Ve čtvrtém oddíle se setkáváme také v hojné míře s typicky zábranovskou formou vyjádření, v níž vše, co touží sdělit, „zachycuje do litanických řad slovesných infinitivů“.³³ Příkladem budiž výrok: „stydět se číst verše v tramvaji“.³⁴ Tato střípkovitost, nedorečenost a objektivní platnost zakládá jádro a – můžeme snad říci – poselství *Celého života*. Kromě této silně filozofické linky se můžeme ve čtvrtém oddíle setkat také s již plně explicitním vyjádřením intimních témat (především tematizace erotična). Deník také získává novou funkci: začíná plně sloužit coby záznamník konkrétních literárních nápadů (a to nejen z překladatelské oblasti, ale i z vlastní tvorby).

Pátý oddíl (*Dva texty publikované v letech 1968 – 1969*) tvoří esejistické texty,³⁵ které se týkají dvou stěžejních, na sebe vzájemně působících témat Zábranova života – literatury a společnosti.

Šestý oddíl (*Disiecta membra – Modré sešity*) je nejrozsáhlejší a obsahově nejzajímavější částí *Celého života*.³⁶ Tvoří jej výbor z 127 modrých sešitů formátu A5, které si Jan Zábrana vedl v letech 1970 – 1984.³⁷ Tento oddíl je rozdělen do obou svazků *Celého života*. První svazek obsahuje výbor sešitů 1 – 45 sešitů; druhý svazek

32 Obsáhleji se k aspektu časovosti v denících Jana Zábrany vyjadřuje oddíl IV.6.

33 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 340.

34 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 183.

35 Tyto texty byly publikovány v letech 1968 a 1969 v reklamní brožuře Klubu přátel poezie a v Sešitech pro literaturu a diskusi.

36 Podrobněji o této problematice viz oddíl II.2.

37 Ukázky z tohoto oddílu byly publikovány (na pokračování) v Literárních novinách pod názvem *Modré sešity*.

je tvořen výběrem ze zbývajících sešitů (46 – 127).

Závěrečný sedmý oddíl (*Zápisky z nemocnice květen – červenec 1984*) obsahuje poznámky (*Zelený a Hnědý zápisník*), které vznikly v tísnivé atmosféře zhoršujícího se zdravotního stavu Jana Zábrany. Jejich začátek je datován ode dne, kdy byl básník převezen do Fakultní nemocnice v Motole, končí pak dnem jeho smrti. Mnohé ze zápisů jsou označeny přesnou datací. Ústředním tématem se stává vlastní zdravotní stav, jenž se ustavuje jako výchozí bod opětovným úvahám nad literaturou, životem, lidmi a společností. Velmi silně je také tematizována smrt a smysl vlastního života.

Pro naše interpretační potřeby jsou považovány za významné především oddíl první a oddíly šestý a sedmý (tyto sloučíme do jedné úvahy, neboť mezi nimi není patrný významnější rozdíl).

II. 1. První oddíl – *Deníky z let 1948 – 1949*

Jan Zábrana, v té době sedmnáctiletý student humpoleckého gymnázia, téměř dennodenně zapisuje události týkající se jak běžného chlapeckého života (jde zde především o záznamy vlastních zážitků, školních povinností, prvních nezkušených kontaktů s děvčaty), tak i samotné literatury, svědčící o výrazném zaujetí tímto druhem umění.

Prvotní popud ke psaní deníku Zábrana popisuje takto: „začalo to (...) tím, že jsem četl (...) Montgomeryho životopis, kde píše, jak si maršál vedl své deníky a jak mu bývaly užitečné“.³⁸ Za další možné důvody Zábrana považuje lásku ke spolužačce, kdy „všecko volalo po nějakém vyslovení“³⁹ či touhu lépe strukturovat vlastní život: „Nejednou jsem si uvědomoval, že mi minulost splývá, že nedovedu oddělovat jednotlivé věci; i měl deník sloužit k čistému a přesnému zapsání toho všeho, co kdy bylo“.⁴⁰

38 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 77.

39 Tamtéž, s. 77.

40 Tamtéž, s. 77.

Zápisky z gymnazijních let Jana Zábrany skutečně slouží těmto účelům. Výrazně je zde však zastoupena i stránka mající za úkol především sbírat, ukládat a třídit informace. Tyto pasáže jsou charakteristické patrnou snahou o objektivní zachycení sféry politické, společenské i kulturní, a to jak v tehdejší Československu, tak ve světě. Autor k tomuto účelu používá vyjadřovacích prostředků silně se blížících publicistickému stylu, formě krátkých reportáží.⁴¹ Namátkou uvedeme jednu z těchto „zpráv ze světa“:

V těchto dnech to začíná v Palestině. Po skončení britského mandátu a odplutí vojenských jednotek překročila egyptská vojska hranice. Tel Aviv v noci vyhlásil židovský stát Izrael. Téže noci arabská letadla Tel Aviv bombardovala. USA Izrael uznaly. Kdož ví, zda Palestina nebude jiskrou v sudu prachu?⁴²

Nejen však tyto zápisky pojednávající o dějišti světa, ale i události osobního charakteru jsou sdělovány podobným způsobem. V raných denících se z tohoto důvodu velmi často setkáváme s užitím výčtu (informace jsou často řazeny do jediného odstavce), který je uplatňován při popisu běžných denních situací. Zábrana se snaží o naprosto celistvé zachycení velkého počtu informací, které jsou spojeny s konkrétním dnem. Tyto však formuluje do krátkých a často až heslovitých poznámek: „Při latině dnes v zahradě, na chemii omluvu, klidno. V poledne návštěvou pan Zápotočný“.⁴³

První deníky jsou charakteristické optimismem, vírou v lepší budoucnost, neustále krmenou nadějí vyrůstající ze znepokojivé situace po únoru 1948: „Ale tyranové nakonec scházejí. A náš den přijde!“⁴⁴ Samotný písíci subjekt doufá, že bude moci k tomuto očekávanému, svobodnému světu přispět. Stylizuje sebe sama

41 Tento způsob psaní je zřejmě důsledkem záliby Jana Zábrany v častém poslechu rozhlasových zpráv.

42 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 18.

43 Tamtéž, s. 14.

44 Tamtéž, s. 77.

do role revolucionáře a bojovníka.

Již v těchto raných deníkových zápiscích definoval autorský subjekt jak svá morální přesvědčení, tak (s nimi úzce související) postoj vůči světu. Tato existenciální východiska budou v dalších letech odolávat toku času a k výraznější změně již nedojde.⁴⁵

II. 1. 1. Srovnání *Deníků z let 1948 – 1949* a rané básnické tvorby

V této části naší práce se pokusíme o srovnání prvního oddílu Zábranových deníků a jeho rané básnické tvorby.⁴⁶ Jak dále uvidíme, mezi oběma tvůrčími oblastmi jsou zřetelné silné paralely a bez nadsázky můžeme obě oblasti považovat za spojité nádoby či dvě strany téže mince, které k sobě nejenže referují, ale také se vzájemně doplňují a dotvářejí. Podrobíme-li tedy tato díla vzájemné konfrontaci, můžeme tímto postupem výrazně dopomoci k pochopení celkového vyznění rané tvorby Jana Zábrany.

Vyčlenění leitmotivů v rovině básnické a deníkové nám pomůže k lepší orientaci v samotných textech a samozřejmě také ke snazšímu hledání hlubších paralel. Jak jsme již nastínili výše (viz oddíl II.1.), již od počátku Zábranovy tvořivé činnosti stály v ohnisku zájmu především témata politická, společenská, kulturní a milostná. Zmíněn byl také silný existenciální aspekt, který se postupně – vlivem neutěšeného způsobu života píšícího subjektu – prohlubuje. Z těchto tematických okruhů lze vytyčit dvojici hlavních motivů: *láska* a *revolta*, na něž se váží a z nichž vyrůstají motivy vedlejší.

Je však třeba podotknout, že ačkoli Zábranovi nelze upřít silný cit a schopnost podrobně a zajímavě vylíčit situaci (jak politického, tak osobního rázu), je třeba mít na paměti, že jeho nazírání na sebe sama i na svět okolo něj nemohlo být objektivní, přestože se o to – alespoň v úvahách o světě – sám píšící subjekt snaží.

45 Komplexně o problematice existenciálního postoje píšícího subjektu je pojednáno v kap. IV.

46 Pro tyto potřeby jsme čerpali z knihy *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954* (Torst, 2007).

Abychom mohli hlouběji prozkoumat funkci leitmotivů v Zábranových denících a básních je důležité nejprve předeslat, že míra upřímnosti (či autenticity) se liší v závislosti na tom, zda se jedná o deníkový záznam či o tvorbu básnickou.

Může se zdát překvapivé, že autorský subjekt ve svém osobním deníku postrádá ryzí upřímnost, což se projevuje především zdrženlivostí a vědomým vyhýbáním se některým (většinou hluboce osobním) tématům.

Naopak prostor, který skýtá poezie, se zdá být příhodnějším a také méně nebezpečným. Snad je to dáno již ustrojením samotného básnického jazyka, jeho přirozeným sklonem k šifře a mnohoznačnosti výkladu. Stejně tak jsme zvyklí přikládat vyšší míru autenticity v rámci deníku, naopak poezii připisujeme spíše fiktivní charakter. Každopádně v poezii Jana Zábrany se lyrický subjekt realizuje obsáhleji i osobitěji, nejedná se zde pouze o zápis minulého (který je příznačný pro deníkový záznam), ale mnohem více je kladen i důraz na nadějná očekávání spjatá s budoucností: „Všechno, nač myslím, se mění v takové chimérické, hluboké a podrobné, svírající podoby a obrazy, stahující vnitřnosti nějakým dychtivým očekáváním, budoucností, tušením krásy. Z toho žiji ve svých básničkách.“⁴⁷ Ve větším rozsahu se zde uplatňuje leitmotiv lásky a s tím související úvahy o smyslu života, smrti a marnosti. Především motiv neopětované, nedosažitelné lásky a osamění můžeme sledovat v básni s názvem *L.*:⁴⁸

Nezrál tvůj smích, jen vlnou byl,
co v srdce okoralé, mójíc, zalehla.
Já v bídné době pečeť ticha rozlomil,
nechtěje osud tvůj tím kalem hnát.

Nezrál tvůj smích, jen vlnou byl,
co o klid břehů dbala málo.

47 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 91.

48 Milostné básně často nesou pouze první písmeno jména dívky, o níž je pojednáno. Tato báseň je věnována spolužačce Lídě.

Na mladých polích oko políčil
a já v něm uváz natrvalo.

Nezrál tvůj smích, jen vlnou byl,
co na zeď smyslů bije k závratí.
Já křížem krážem prochodil
tvou blízkost, blíže nejsa ti.⁴⁹

Zajímavým tématem k dalšímu zkoumání by mohlo být sledování vrstvení totožných jemnějších motivů v deníkové i básnické tvorbě. Přestože se v deníkových záznamech z tohoto období objevuje jen velmi málo lyrických pasáží, předpokládáme (ovšem bez podrobnějšího zkoumání), že i v nich lze vysledovat paralelu k básnické tvorbě. V této ukázce z deníkového záznamu se například objevují motivy trávy a vlasů: „Všechno, celá krajina v modravém oparu, který slunce vyluzuje z vlhké hlíny. A tráva, tráva je jako spáčovy vlasy po probuzení, zvalená a zacumlaná od spánku.“⁵⁰ A pro srovnání stejný motiv z tvorby básnické (např. verš básně *Exodium*): „Už nerozhodíš vlasy travou“.⁵¹

V básnické tvorbě je – poněkud neočekávaně – milostný a politický leitmotiv kladen pod jednoho jmenovatele, kterým je těžký životní úděl, život vnucený jinými. Tento pocit odcizení od sebe sama a nesmyslnosti jakéhokoli odporu se stupňuje až do podoby tragického uvědomění: „Je to život nad propastí, život, který se promarňuje životem ze dne na den.“⁵² Odtud časté motivy zimy, noci a smrti. V cizím, nenaplňujícím žití nelze vytyčit smysl svého života, a smrt se proto stává jediným pevným bodem, k němuž je možno se upnout a který plně náleží pouze jedinému člověku – lyrickému subjektu, který s hořkou ironií dodává: „A je-li snad zánik

49 ZÁBRANA, Jan. *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954*. Praha : Torst, 2007, s. 52.

50 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 138.

51 ZÁBRANA, Jan. *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954*. Praha : Torst, 2007, s. 86.

52 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 60.

uzamkne-li / I tím se život naplní“.⁵³ Tato „doba úzkosti“⁵⁴ kdesi „na hranici“,⁵⁵ na území nikoho však není viděna jako absolutní. Lyrický subjekt věří, že dojde ke změně a bude nastolena tolik toužená svoboda, což dokládá i jeden z veršů: „Hřát naději v dlaních ji zadýchávat“.⁵⁶ Stále však není rozhodnuto, kdy k tomu dojde, čímž vzniká prostor jakési ambivalentní pozice, která je promítána do všeho dění. Naděje i zmar jsou stavěny vedle sebe, smrt a život se prolínají, až ztotožňují.⁵⁷ Tento jev ambivalence je patrný i v milostných motivech: „Já ti vlastně nemohu říct odjed’ / Já ti vlastně nemohu říct zůstaň“.⁵⁸

Sebereflexe lyrického subjektu je v básnické tvorbě silně explicitně vyjádřena. Míra bezmoci, díky níž je lyrický subjekt nucen „sám být, jim měňavý“⁵⁹ nastoluje jakési nucené dvojí já (které je silně patrné i z deníkových záznamů).⁶⁰ Staví se do role barda. Navenek ovšem zůstává tichým (přímé vyjádření najdeme také v deníku: „Nechat ostatním jejich slova! Ale ve svém mlčení vědět a vidět více než oni!“⁶¹), neboť si je vědom, že sám není schopen dosavadní změnit, uvnitř však si stále uchovává vlastní hrdost: „Líp hlavu ztratit než ji svěřit“⁶² a krmí v sobě nenávist vůči utlačovatelům: „Už jenom v duši přitakávám / svému vzdoru, jímž se určuji.“⁶³

Tato hrdost a neoblomnost však jsou do jisté míry pouze stylizací lyrického subjektu, pouze chtěnou projekcí. V mnoha verších dochází k uvědomění si své bezmoci, své malosti a donquijotské snahy o nápravu společnosti. Pohrdání vůči

53 ZÁBRANA, Jan. *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954*. Praha : Torst, 2007, s. 43.

54 Tamtéž, s. 56.

55 Tamtéž, s. 12.

56 Tamtéž, s. 42.

57 Více o této problematice viz IV.6.

58 ZÁBRANA, Jan. *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954*. Praha : Torst, 2007, s. 43.

59 Tamtéž, s. 38.

60 O existenciálním konfliktu se sebou samým viz oddíl IV.4. a IV.6.

61 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 110.

62 ZÁBRANA, Jan. *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954*. Praha : Torst, 2007, s. 112.

63 Tamtéž, s. 69.

režimu i vůči lidem, kteří se mu nedovedou postavit, posléze obrací proti sobě samému. Lyrický subjekt se cítí být zničen okolnostmi, uvědomuje si, že mu není dovoleno svobodně žít, sebe sama proto nazývá „ani ne člověk celý“, ⁶⁴ „vězeň“ ⁶⁵ či „popel“, ⁶⁶ který „bude rozvanut“. ⁶⁷

Zatímco v deníkových záznamech nejsou explicitní výroky o naprosté rezignaci na vlastní život příliš časté, v básních se hojně objevují výpovědi až mrazivě zřejmé: „Odhoditi tenhle život, skoncovat to s ním?“ ⁶⁸ či identifikace sebe sama s bezcenným předmětem, kterého si již nevšimne ani smrt: „Jsem dávno špatný pro kořist, / už smrt to ví, i ta to tvrdí, / že není ničím získat vrak.“ ⁶⁹ Dokonce zde dochází i k odcizení od sebe sama: „chladně se shlížet z cizí kůže“. ⁷⁰

Skrze tyto úvahy se však dostáváme do specifické polohy poetiky Jana Zábrany, jejímuž existenciálnímu jádru je vyhrazen jiný, samostatný oddíl této práce. ⁷¹

II. 2. Závěrečný oddíl – *Modré sešity* a zápisky z nemocnice

Jak již bylo nastíněno v oddíle II.1., *Modré sešity* představují nejen nejrozsáhlejší část *Celého života*, ale i svým obsahem jsou interpretačně velmi vděčné. Přičemž však ze zřetele nesmíme ztratit ani zbývající oddíly, které jsou nedílnou a nepostradatelnou součástí celého výboru. I z tohoto důvodu jsme se rozhodli pod úvahy o *Modrých sešitech* volně přiřadit i zápisky z nemocnice, neboť tyto dva oddíly na sebe volně navazují a je mezi nimi velmi úzký vztah, a to především tematický.

Modré sešity mají charakter deníkové koláže. Subjekt zde „vedle sebe klade nejdrobnější postřehy, portréty přátel, obdivovaných spisovatelů i dávných parťáků

64 ZÁBRANA, Jan. *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954*. Praha : Torst, 2007, s. 43.

65 Tamtéž, s. 67.

66 Tamtéž, s. 50.

67 Tamtéž, s. 51.

68 Tamtéž, s. 57.

69 Tamtéž, s. 93.

70 Tamtéž, s. 54.

71 Viz kap. III. a oddíl IV.6.

z továren, nejrůznějších lidských kreatur, popůlnoční překladatelské reflexe, politické i literární glosy, citáty, slova zaslechnutá či po dlouhé době vyplavená z podvědomí i náhle vytanuté verše, sny či sarkastická pozorování životního provozu“.⁷² Píšíci subjekt často využívá ironie, humorných prvků (často s hořkým nádechem) i hry se slovy. Není nouze ani o šlehy pohrdavé, silně kritické: „vidět, jak lidé už dnes ani nežádají chléb a hry – stačí jim tapety a psi (případně chaty)“.⁷³ Velmi silně akcentována je rovina absurdity (velmi podobná způsobu literárního vyjádření Franze Kafky, např. „hrát loutkové divadlo s dvěma pytlíky čaje na niti“),⁷⁴ která představuje opěrnou kostru každé existenciálně laděné úvaze. Autorský subjekt *Celého života* si často klade otázky, týkající se smyslu vlastního (či obecně lidského) bytí. V *Modrých sešitech* proto není nouze ani o množství reflexí týkajících se jakéhosi transcendentního přesahu či explicitně Boha.⁷⁵

Jednotlivé zápisy z valné většiny postrádají přesnou dataci.⁷⁶ Není to však pravidlem. U některých poznámek uvedení přesného data slouží dokonce jako nedílná součást záznamu, která jej významně dotváří, doslovuje. Až šokujícím dojem může působit třeba i tato krátká věta: „Život, to stále pokračující zmrzačování, končící smrtí. (na Štědrý den)“.⁷⁷ Tento výrok je díky dodatečné informaci (dataci) rozšířen o kontrast (uvedení Štědrého dne v závěru), čímž dochází ke zvýraznění absurdity tvrzení prvního (zde samotného života).

Také fragmentárnost výpovědi je častější. Zápiskům (až na výjimky) schází vzájemná návaznost, a je proto možné číst je namátkou. Objevuje se tedy otázka, zda mohou být pozdní deníky považovány za autochtonní. Domníváme se, že nikoli, neboť, díky dominujícímu reminiscenčnímu charakteru zápisků (tento rys je

72 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 340.

73 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 240.

74 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.*. Praha : Torst, 1992, s. 1063.

75 O problematice existenciální viz oddíl IV.6.

76 Jednotlivé sešity jsou však vymezeny určitým časovým obdobím, např. 114 (OD 5. BŘEZNA 1983 DO 23. BŘEZNA 1983).

77 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.*. Praha : Torst, 1992, s. 1030.

charakteristický především pro *Modré sešity*), stojí blíže literatuře memoárové. Vzpomínka jako taková vůbec (předně v denících velmi pozdních) převládá ve sféře osobní podstatně nad ostatními. Pro autorský subjekt bezvýchodnost světové i osobní situace znamenala ustrnutí v čase (a to v čase minulém). „V situaci, v níž není žádná budoucnost, zdvojnásobí se pro člověka význam minulosti,“⁷⁸ doznává sám autorský subjekt v jednom ze svých zápisků.

Poznámky, které referují o okolním dění, jsou sice stále zachovány, s postupem času jich však pozvolna ubývá. Úvahy o literatuře ovšem zůstávají a stávají se jakýmsi tmelem ostatních zápisků. Literatura totiž pro autorský subjekt nepředstavuje pouze celoživotní zálibu, ale také se postupně vyčlenila jako jediné místo možné seberealizace a úniku.⁷⁹

II. 3. Komparace raných a pozdních deníků

Nejpodstatnější rozdíl mezi ranými a pozdními deníky spatřujeme ve způsobu, jakým přistupuje píšící subjekt sám k sobě a ke světu. První oddíl deníků se vyznačuje především pozorností obrácenou k sobě, k „já“, které referuje o světě. Raný deník tedy, jak jsme si již řekli, můžeme zařadit mezi deníky autochtonní, neboť splňuje kritéria takového deníku (vyjma absence hlubších intimně laděných reflexí, kterým se autorský subjekt vědomě vyhýbá). Jednotlivé záznamy jsou opatřeny datací a splňují chronologický princip řazení.

Autorský subjekt pozdních deníků se více vyklání vně, pomocí kritiky světa definuje své vlastní postavení v něm. „Já“ se již neprojektuje do světa, ale uzavírá se samo do sebe. Vnější svět představuje prostor prázdnoty, kde již neleze očekávat vývoj a tedy ani naději. Jakmile „já“ autorského subjektu pozbylo vidinu lepšího života, došlo k ustrnutí, k rezignaci. Avšak vyrovnaní se či přijetí svého těžkého životního údělu realizováno nebylo, z čehož pramení neustávající pocit utrpení a křivdy.

⁷⁸ ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 312.

⁷⁹ Více o této problematice viz oddíl IV.4.

Při hledání společných aspektů odhlédneme od přílišné konkretizace a podíváme se spíše na obecně platné zásady, jež autorský subjekt uplatňoval po celý svůj život. Zřejmě nejzřetelněji lze za takový jednotící prvek označit morální postoj a s ním související vyhraněný smysl pro pravdu a ideál. „Není to život lehký, ale je hrdý. Lépe nuzovat, strádat a plahočit se se vzpřímenou hlavou než sloužit na kolenou,“⁸⁰ tento výrok pocházející z prvních sešitů je možné považovat za životní motto Jana Zábrany, které nikdy nebylo porušeno. Píšící subjekt není schopen vzdát se své ideální představy, jakéhosi ráje, čehosi, na co nejprve (v mladistvých letech) čeká a v co věří. Později se tato představa stává spíše snem s nádechem mýtické krásy a zároveň mýtické neskutečnosti. Tuto nesplněnou touhu bychom mohli prostě nazvat potřebou žít vlastní život (žít sebou a za sebe), která však nebyla nikdy uskutečněna.

80 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 83.

III. Poezie Jana Zábrany

Vzhledem k faktu, že tato práce se primárně nezaměřuje na reflexi básnického díla Jana Zábrany, nýbrž se soustřeďuje především na zkoumání deníkových záznamů jako takových, nebude zde věnována poezii taková míra pozornosti, jakou by si jistě zasloužila. Stejně tak se zde vynecháme rozbor jednotlivých básnických sbírek. Přesto je nutné chápat právě básnickou tvorbu jako nedílnou součást autora života, a tedy i jako důležitý a velmi hodnotný interpretační klíč. Nepochybně právě tento silný symbiotický vztah života a poezie (a vůbec literatury jako takové) je určujícím aspektem celého Zábranova literárně-tvořivého vyjádření.

V této kapitole nejprve nastíníme vlivy, které významně určovaly směr, jímž se Zábranova poetika od počátku nechávala ovlivnit a spolutvářet. A to jak v prvotním období, v němž se mladý básník teprve hlouběji seznamoval s literaturou; tak i v pozdějším, již zralém období zkušeného spisovatele a překladatele. V závěru této kapitoly se zaměříme na postoj, který zaujímal Zábrana k poezii jako takové a neopomeneme nastínit i samotný existenciální podtext, který je u Zábrany velmi zřetelně a explicitně prezentován.⁸¹

III. 1. Vlivy

Životní praxe nás zpravuje o tom, že je téměř vyloučeno, aby existoval autor, jenž by nebyl ovlivněn cizím dílem, směrem, umělcem či jiným momentem, určujícím tvůrčí vzplanutí. Tato „štafeta“ předávaná po generace vytváří velmi zajímavou síť skutečností, které utvářejí nejen umění jako takové, ale i člověka a spolu s ním samozřejmě i tvář dějin.

III. 1. 1. Romantismus

Jistě nás nepřekvapí, že byl mladý Zábrana (stejně jako mnoho jiných začínajících autorů) zprvu velmi okouzlen romantismem. Konflikt světa snu a skutečnosti,

⁸¹ Více viz kap. IV.

milostná zklamání, samota, tajemný opar zahalující lidské bytí a výrazná stylizace měly na mladého začínajícího básníka jistě podstatný vliv; zvláště, uvědomíme-li si situaci, v níž se nacházel. První milostná dobrodružství, přání vyčlenit se vůči světu, pocity zmatku a nejistoty, touha po ideálu a pevném, opěrném bodě, to vše dostatečně korespondovalo s hledáním „modrého květu“ i rozervaneckými pocity romantiků počátku 19. století.

Mezi první básnické pokusy Jana Zábrany patří lyrika milostná. Jak sám Zábrana doznává, na počátku jeho básnické tvorby stálo právě milostné vzplanutí ke spolužačce a on – dle svých slov – cítil potřebu „vypsát své dojmy“⁸² do veršů. Tento hybný moment, toto puzení, mělo za následek hlubší zájem o studium poezie jako takové.

III. 1. 2. Sergej Alexandrovič Jesenin a francouzští prokletí básníci

S přibývajícími lety se Jan Zábrana stále více zajímá také o ruské básníky. Jedním z takových autorů, který stojí jeho srdci nejbližší (a to po celý život),⁸³ je nepochybně Sergej Alexandrovič Jesenin.⁸⁴

Uchvácen životním příběhem tuláka, zoufalce, milovníka a „chuligána“ (jak sám sebe Jesenin často nazývá), pokouší se Zábrana o své vlastní verše. Mimo to také Jeseninovu poezii hojně překládá.⁸⁵

Zvláštní poutavost nalézal mladý básník především v tragice Jeseninova osudu: „konflikt života s vlastní představou sebe sama“, „milostné skandály“, „rvačky po

82 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 49.

83 Zábrana se v jednom ze svých deníkových záznamů o Jeseninovi vyjadřuje takto: „Bral jsem ho jako lék proti blížící se smrti. Lék známý z mládí. Lék v opuštěnosti, mlčícím zoufalství, zbavenosti přátel, v chřadnutí, lék ze začátků, braný na konci.“ (in: *Celý život I.*, s. 443)

84 Mezi oblíbené básníky raného období patří také např. Michail J. Lermontov či Alexandr S. Puškin.

85 Překlady poezie Sergeje Jesenina byly uspořádány do výboru *Slaměný měsíc* (Lidové nakladatelství, 1981), který byl ve své době vůbec nejobsáhlejším souborem Jeseninovy poezie v češtině.

Tento jistě obdivuhodný překladatelský počin byl z velké části dílem Jana Zábrany.

hospodách⁸⁶ tajemná smrt⁸⁷ a věčná žízeň po autentickém životě, která nikdy nebyla uhašena – můžeme se jen domýšlet, nakolik podobné byly životy těchto dvou naprosto rozdílných, a přece téměř bratrsky si blízkých básníků.

Není sporu o tom, že Jesenin byl prvním z „mluvčích“ Jana Zábrany, jedním z prvních autorů, jejichž prismatem mladý básník nazíral svět a s nimiž dokonce vedl dialog: „Prohrál svůj život. Ztratil své určení. Lze žít, ztratili-li jsme svůj život? ‚Nelze,‘“ zní Jeseninova odpověď (...)“⁸⁸ V dalším z raných zápisků se Zábrana o svém zalíbení v poezii Sergeje Jesenina vyjadřuje zcela jednoznačně: „Ten básník mi udělal. Říká naprosto vše, co cítím, co bych chtěl říci, a to svým osobitým výrazem. Je to má láska, Jeseninovy verše.“⁸⁹

Tento hluboký obdiv, toto „sebenalezení“ v tragice Jeseninova života si Zábrana ponechává přes období stáří až do své smrti. Výmluvným příkladem může být několik veršů z bezejmenné Jeseninovy básně, v níž je víc než patrná silná paralela mezi stárnoucím lyrickým subjektem této básně Jeseninovy a autorským subjektem Zábranových pozdních deníkových zápisků:

Tenkrát všechno bylo pro mne nové,
tolik citů chtělo v srdci růst.
Teď se skrývá červ i v něžném slově,

86 Vše: ZÁBRANA, Jan. Potkat básníka (Eseje a úvahy). Praha : Odeon, 1989, s. 34.

87 Poezie Sergeje Jesenina je často kladena do souvislosti s prokletými básníky. Dokladem toho je samotná jeho životní pouť a také – ačkoli nedoložená, přesto již mytizovaná – sebevražda oběšením, po níž se u něj našel vzkaz ve verších, jehož druhá strofa zní:

Na shledanou, bez slov, bez loučení
ožel stesk i smutek někdejší,
umřít – na tom nic nového není,
ani žít však není novější.

(in: *Slaměný měsíc*, s. 264)

88 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.* Praha : Torst, 1993, s. 98.

89 Tamtéž, s. 67.

když jak zhořklý plod mi padá z úst.⁹⁰

Dalším zřídlem mladistvé dynamiky, odporu, pocitů zmaru a pohrdání je mj. i skupina francouzských prokletých básníků. „Tento život je jediný! Naštěstí!“ poznamenává si mladý Zábrana do svého deníku výrok Arthura Rimbauda, který záhy doplňuje vlastní reflexí: „(...) ta úžasně propastná distance od celého lidského hemžení, ode všeho zbytečného, nízkého, co tvoří život a čím já pohrdám.“⁹¹ Heroická póza a stylizace tolik příznačná pro rané deníkové záznamy Jana Zábrany zde nachází spřízněný hlas, cosi, co bude v pozdější tvorbě zcela absentovat.

III. 1. 3. Skupina 42

Dalším z velmi výrazných vlivů, utvářejících poetické směřování Jana Zábrany (a to především tvorby pozdějších let), byla nesporně činnost Skupiny 42.

Její poetika vyrůstá především z tematizace města, které je modernímu člověku prostorem nejautentičtějšího pobývání, je místem, v němž se člověk „upamatoval na sebe,“⁹² přistoupil ke svému nejniternejšímu bytí. Právě toto však člověka děsí, a proto se tomuto střetu se sebou samým paradoxně snaží vyhnout, přestože se v této zóně pudící k poznávání každodenně pohybuje. Věci, které člověka obklopují, jej spoluurčují, jsou tvořivými prvky jeho reality. Místa setkání s nejryzejším bytím se vyznačují obyčejností, fádností a zdánlivou vyprázdněností. Veškeré prvky, tvořící prostor města – „jeho lidé, jeho dláždění, stojany, byty,“⁹³ to vše odkazuje k jedinému: k lidské existenci jako takové, k hlubokému sebeuvědomění si tohoto vlastního jádra, k rozkrytí dramatu „člověka a skutečnosti“. ⁹⁴

V poetice Skupiny 42 je slovo kladeno vedle slova jako člověk vedle člověka. Jde

90 JESENIN, Sergej. *Slaměný měsíc*. Praha : Lidové nakladatelství, 1981, s. 154

91 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 104.

92 CHALUPECKÝ, J. *Svět v němž žijeme*. Program D 40, 1940, č. 4, s. 88.

93 Tamtéž, s. 88.

94 Tamtéž, s. 89.

o vyjádření přímé, bez skrytých významů a složitých šifer. Silná nedůvěra k metafoře, ke složitému labyrintu básnických figur a barvitým slovním obrazům vede od oproštění jazyka až k jeho prozaizaci. Distance od emocionální složky poezie s sebou nese jistou míru objektivizace a touhu po vykreslení lidské situace ve světě v její nejpřirozenější, každodenní a niterně známé podobě.

Zábranovská kritičnost vůči světu a schopnost jemného a všímavého pozorování okolí s uchováním jisté míry syrovosti prožitku, který básník s jistotou a s velkým podílem zachované autenticity přenáší na papír, přirozeně korespondovaly s programem této literární skupiny. Velmi silný vliv je patrný i v příklonu Jana Zábrany k civilismu a humanismu.

Rozdíly bychom naopak mohli spatřovat v Zábranově užití sonetu (v básnické sbírce *Stránky z deníku*), jímž se odklání od podstatného rysu poetiky Skupiny 42, kterým je odvrát od tradičních forem. Jak však poznamenává Miroslav Červenka, u Zábrany se jedná o formu sonetu v její „vyprázdněné“ podobě,⁹⁵ kde Zábrana díky této „vyprázdněnosti“ paradoxně dosahuje naplnění. Ačkoli je zdánlivě forma sonetu zachována, její účinek se posouvá z tradiční roviny sonetu do roviny odlišné.

Výrazným inspiračním zdrojem, co se týče tohoto literárního uskupení, byla především poezie Jiřího Koláře. Předně jeho *Dny v roce* jsou jak svým vyzněním, tak i faktem, že se jedná o básnickou část denních záznamů, nesoucích vždy přesné datace vzniku,⁹⁶ velmi blízké poezii Jana Zábrany. Pro oba básníky jsou typické verše „konfrontující hovory z ulice s neodbytnou žízní po absolutnu,⁹⁷ i užití „klasického verše (...) k rytmizovanému vyjádření fakt banálních a – z hlediska tradiční hierarchie hodnot – básnického vyjádření nehodných“.⁹⁸ Do popředí v básních-vzpomínkách se dostávají spíše situace, lidé a věci než pocity. Příznačná odosobněnost a všednost

95 ČERVENKA, Miroslav. *Obléhání zevnitř*. Praha : Torst, 1996. Kapitola: Deník v jambu, s. 286.

96 Prozaická část nese název *Roky v dnech* (Odeon, 1992).

97 ČERVENKA, Miroslav. *Obléhání zevnitř*. Praha : Torst, 1996. Kapitola: Deník v jambu, s. 284.

98 Tamtéž, s. 285.

situací ve svých hlubších rovinách – stejně jako prostor města v každodennosti – skrývá hlubokou meditativní úvahu tematizující existenciální situaci člověka v moderním světě spolu s transcendentním přesahem kamsi hlouběji, do nitra smyslu tohoto světa.

Tuto podobnost můžeme demonstrovat na dvojici básní níže uvedených (první patří Jiřímu Kolářovi, druhá je dílem Jana Zábrany):

29. březen

JAKO PŘED ROKEM

hledím z otevřeného okna.

Táž žena

pod kostnatými kaštany seká roští.

Jeden snad dva kočárky zmizely

z protějšího dvora,

ale týž muž

se šťourá v zahrádce.

Občas zvedne hlavu,

jako by se přesvědčoval,

zda jej slunce vidí,

zda okna jej mají stále na mušce

a zašlapuje dál

blýskající rýč do tisíckrát obrácené půdy

štědré a tiché jako klín matek

s mnoha dětmi.

V dálce

známý hlas vlaku,

tikot hodin z nitra světnice

a mlžno na střeších.⁹⁹

99 KOLÁŘ, Jiří. *Dny v roce*. Praha : Fr. Borový, 1948, s. 22.

Na prázdné parcele
s nejhorší trávou,
kde leží cihly,
rezavá cihlová drť,
dráty, rozbité hrnce
a kusy liščích a kuních želez,

ospalá třicetiletá žena
ve špinavém rozpáraném svetru
a v odložených pánských kalhotách,

hladila tichého černého psa,
černého německého ovčáka,
vroucně hladila tichého černého psa
toho dopoledne otřásaného větrem

a nepodnikala nic,
aby si sehnala nové šaty,
střevíce nebo pěnlivé mýdlo...

Ta žena byla tak unavená
jako já,
tehdy,
toho dopoledne otřásaného větrem.¹⁰⁰

V prvním verši Kolářovy básně se objevuje ich-forma. Lyrický subjekt vyhlíží z okna (pravděpodobně) svého bytu a uchyluje se k popisu dění v okolí. Pomocí ukazovacích zájmen *táž*, *týž* je docíleno zastavení času a jeho zacyklení. Princip opakování zde hraje klíčovou roli. Lidské bytí je uchopeno až u samé podstaty – v přítomném okamžiku, kdy se jeví ve své prostotě nejodhaleněji. Není třeba sahat

100 ZÁBRANA Jan. *Utkvělé černé ikony*. Praha : Mladá fronta, 1965, s. 8.

ke složitým opisům, není třeba hledat dramata rozervané duše zmítající se v křeči vyhraněné situace; to vše je ukryto v „tisíckrát obrácené půdě“, ve „známém hlasu vlaku“. Běh života a jeho zoufalá nesmyslnost – úděl člověka předávaný z generaci na generaci, všudypřítomné ustrnutí v čase (které má zřejmou paralelu v důrazu na neživotnost lidského počínání), které je kladeno do protikladu k pohybu (slyšíme „tikot hodin“, který se však zdá být spíše klamem, pouhou setrvačnou silou, která se realizuje mimo lidský svět), je stupňováno až do mlžného oparu, do zastření jasného, do znejistění; do pózy nevědění (a následné distance od sebe sama), kterou obyvatelé města zaujímají.

V básni Jana Zábrany se ich-forma objevuje až v poslední strofě. Neslouží tedy (jako tomu je u Kolářovy básně) k otevření výjevu, k explicitnímu poukázání na směr „od já“, na jakési odosobněné sledování vnějšího. Ale naopak se zde setkáváme s přitakáním „i já“. V tomto aktu sebeusvědčení se lyrický subjekt sám otevírá vlastní existenciální situaci. Nejedná se již o (byť pouze zdánlivé) pasivní pozorování. Lyrický subjekt zařazením sebe sama mezi druhé stírá hranice a vytváří jakýsi nadosobní prostor, v jehož hranicích pro všechny platí stejný zákon. Explicitně tematizována je také role ženy a muže (méně patrná i v básni Kolářově), tak typická pro Zábranovu poezii. Stejně tak bychom mohli hledat i aspekty osamění, touhy po lásce a jiné nadindividuální motivy.

III. 2. Žitá poezie – vztah poezie a deníku

Jan Zábrana patří do zvláštní kategorie básníků, kteří nikdy nezůstávají u konečného tvaru básně, ale jsou puzeni k jejímu neustálému přetváření.¹⁰¹ „Báseň se stává neukončeným procesem, zásobárnou variant, které produkují další varianty.“¹⁰² Díky této potřebě se Zábranovo dílo rozkládá v širokém záběru. Mnoho básní (především

101 Zajímavým příkladem nespokojenosti s konečným tvarem je báseň *Havran*, která stála po celý život v ohnisku Zábranovy tvořivé ambice a nikdy nebyla dovedena do své ideální podoby.

102 ZÁBRANA Jan. *Jistota nejhoršího*. Praha : Československý spisovatel, 1991. Doslov: Slovo svírané dějinami (Jiří Trávníček), s. 169

necelých, rozpracovaných) můžeme najít v deníkových záznamech. A dokonce i texty sbírek byly často pod rukou básníka revidovány a měněny.

Zábrana je spisovatelem spíše řemeslným nežli intuitivním (tato řemeslná strohost je příznačná právě pro poetiku Skupiny 42). Stejně verše mnohdy užívá v různých kontextech, posouvá významy a doslova si hraje s lexikem (jak po stránce zvukomalobné, tak co do barvitosti významů), nikdy však nezabředá do zbytečné složitosti a zastřené víceznačnosti. Často ve své tvorbě užívá enumerací, především v poezii, jejíž tón je laděn do zdánlivě ledabylé roviny záznamu ryzí skutečnosti; nechybí také kousavá ironie (i výrazná sebeironie), výraz konstatování a s ním spjatý „příklon k obyčejnosti, k zážitku reality“.¹⁰³ Toto básnické ladění dominuje především pozdnímu tvůrčímu období našeho básníka.

Jak jsme již nastínili výše, poezie zaujímala v životě Jana Zábrany velmi podstatné místo. Sama o sobě byla jazykem, výrazovým prostředkem, schopným nejlépe rozšifrovat a zachytit tajemství života.

V Zábranově poetice je důležitý pohled vně, kde jedině dochází k setkání s čirým živoucím principem světa, který je poté vnitřním géniem přetvořen v báseň. „Člověk potřebuje víc a víc zážitků, aby to v něm mokvalo a hnisalo, a pak už se básně valí ven jako hnis z protrženého vředu,“ zapisuje si básník do svého deníku.¹⁰⁴

Mluva, proces psaní však „není jen něčím průhledným, pouhým zprostředkovatelem událostí;“¹⁰⁵ je čímsi podstatnějším, čímsi, co se dotýká samých kořenů skutečnosti. Tato fascinace blízkým dotekem s transcendencí, existenciálním uvědoměním, byla hybnou silou, puzením k tvorbě a pro Jana Zábranu se stala určující.

103 ZÁBRANA Jan. *Jistota nejhoršího*. Praha : Československý spisovatel, 1991. Doslov: Slovo svírané dějinami (Jiří Trávníček), s. 169.

104 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 90.

105 ZÁBRANA Jan. *Jistota nejhoršího*. Praha : Československý spisovatel, 1991. Doslov: Slovo svírané dějinami (Jiří Trávníček), s. 170.

Rozhodně se však nejedná o únik ze světa. Zábrana pěstuje „důsledně poezii bez druhého plánu: postavy a osudy, které zobrazuje, ukazují k obecnějším lidským a historickým věcem výlučně jako hmotné části k hmotnému celku, nikoli jako symboly k nehmotným kvalitám duchovým.“¹⁰⁶ Lyrický subjekt je pevně ukotven ve světě, v jeho čisté, neidealizované podobě. Je pozorovatelem, ale i spoluprožívajícím. Společenský systém i politická situace prosakují do obecně lidského a naopak. Svět je velkou hrou, dějištěm příběhů, které se nápadně podobají (především proto, že mají společného jmenovatele – člověka). Reflexe vlastního osudu (a jiné prvky čistě osobního charakteru) je mnohdy vetknuta právě mezi toto objektivní jako jeho prvek, jako část celku, která je s ním nerozlučně spjata.

Naprostá ztráta ideálů v pozdním tvůrčím období Jana Zábrany, vidění světa coby místa utrpení, bolesti, zrady a klamu, vytváří z poezie (a literatury vůbec) prostor náhradního bytí. Stává se vyhnanstvím, které je s povděkem přijímáno, neboť ve světě přestává být možné žít, žít autenticky, žít bez možnosti svobodného vyjádření. Zábrana jako autor se stává tichým pozorovatelem, mlčenlivým, ve světě umrtveným, ve své vlastní tvorbě však plně realizovaným. Obětoval tak svůj život, aby jej paradoxně mohl zachovat.

106 ČERVENKA, Miroslav. *Obléhání zevnitř*. Praha : Torst, 1996. Kapitola: Zábrana pokračuje, s. 287–288.

IV. Existenciální aspekty v tvorbě Jana Zábrany

V této kapitole nejprve analyzujeme politickou a rodinou situaci, jejímž prismaťem je nutné nahlířet dílo Jana Zábrany. Toto hledisko poté rozšíříme určením etických kategorií *viny* a *odpuštění*, k jejichž vyčlenění použijeme filozofických konceptů Karla Jasperse a Vladimira Jankélévitche. Poté objasníme klíčový vliv rodičovského osudu na mladého Zábranu. Dále poukážeme na dvojí odlišnou realizaci autorského subjektu v literatuře (rozdílně v denících, v překladech i v poezii). Na tuto část navážeme praktickou aplikací etických kategorií *viny* a *odpuštění* v rámci *Celého života*. A v závěru budeme sledovat proměny autorského subjektu průřezově od raných deníků až po deníky pozdní.

IV. 1. Politický a rodinný kontext

V době únorového převratu roku 1948 bylo Janu Zábranovi necelých sedmnáct let. Náhlé zhroucení ideálů způsobené nástupem Komunistické strany k moci, smrtí Edvarda Beneše¹⁰⁷ – pro mladého Zábranu představujícího ztělesnění „demokracie a pravdy“¹⁰⁸ a jedinou pozitivní hybnou sílu českého národa – vykonaly své. Autorský subjekt zaujímá naprosto novou, do té doby neznámou pozici, projevující se hlubokou nenávistí, pohrdáním a odporem. „Národ dostali do rukou bezohlední hráči. Místní diktátoři rozleptávají život; ne nedá se v tom žít. Bolí jen, že kořistníků a prospěchářských plavců na všech vodách je mnoho. Je ubohé, že lidé potřebují duševně tak málo,“¹⁰⁹ poznamenává si mladý autor do svého deníku. Cílem těchto útoků a rozhořčeného obviňování není jen samotný politický aparát, ale i množství těch, kteří se raději podvolí, než aby se vystavili nebezpečí hrozících represí.

Vzhledem k faktu, že rodina Zábranových k těmto lidem nepatří (oba rodiče byli

107 V den umrtí Edvarda Beneše si Jan Zábrana do svého deníku poznamenává: „Jakási bolest, nevyjádřitelná, zoufalství, beznaděje a siroba je ve mně. Zemřel člověk, kterému jsem věřil jako nikomu na světě.“ (in: *Celý život*, s. 54)

108 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 54.

109 Tamtéž, s. 50.

příslušníky národně socialistické strany), krátce po nástupu komunismu je jim zakázáno vykonávat dosavadní učitelskou profesi. V denících té doby nalézáme toto: „Naši nyní dostali ortel, na který čekali od února; je to zákon, který to stanovuje tak, že máma bude asi penzionována, táta vyhozen ze školské služby. Půjde si hledat někam místo. Ne, nečekají nás dobré časy.“¹¹⁰ Předzvěst se naplnila a o dva roky později následuje zatčení a uvěznění Zábrany matky ve vykonstruovaném procesu (o necelý rok a půl později je ze stejných „důvodů“ zatčen a uvězněn i otec).¹¹¹ Tato událost se vryje hluboce do mysli dospívajícího Jana a radikálně přetvoří jeho budoucí životní směřování.

Vlivem těchto událostí dochází i ke změně charakteru deníkových zápisků. Není překvapující, že se do popředí dostávají především silně vyhocené a – oproti předcházejícím záznamům – silněji subjektivně podbarvené reflexe politické situace v tehdejší Československu. Dochází však také k přerodu, který pro nás bude v celé této kapitole nepodstatnější: ke změně projekce lyrického subjektu vně (ke světu) i dovnitř (k sobě a především ke svým životním postojům a cílům).

Další hlubokou ranou byl pro Zábranu rok 1968. Silné vlastenecké cítění Jana Zábrany utrážilo vpádem vojsk SSSR do Československa a následným potlačením tzv. Pražského jara další trhlinu, která vedla k absolutnímu pozbytí optimismu.

Přísný cenzurní aparát, působící v tehdejší Československu, měl za následek odchod mnoha spisovatelů a zároveň velmi blízkých přátel Jana Zábrany do exilu. Jedním z nejbližších byl např. Josef Škvorecký, který se usadil v Kalifornii, což mu umožnilo tvůrčí realizaci. Tyto skutečnosti způsobily prohloubení – již v té době těžce snesitelného – osamění.

IV. 2. Filozofické vyčlenění etických kategorií *viny a odpuštění*

Vzhledem k faktu, že zkoumání problematiky postoje autorského subjektu *Celého*

110 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 50.

111 Jiřina Zábranová (matka) strávila ve vězení 10 let a 6 měsíců. K rodině se vrátila s podlomeným zdravím. Otec byl zavřen na 8 let a 8 měsíců.

života vůči režimu, a tím pádem i světu a sobě samému, je poměrně složitou záležitostí, ustanovíme a stručně definujeme nejprve dvojici etických kategorií – *vinu*¹¹² a *odpuštění*¹¹³ –, které nám poslouží jako východiska k další úvaze.

IV. 2. 1. Pojem *vinu*

Ve své poměrně dosti veřejnosti známé knize *Otázka viny : Příspěvek k německé otázce* v intencích tzv. německé otázky Karl Jaspers vyděluje čtyři různé kategorie *vinu* (*kriminální, politickou, morální a metafyzickou*). Velmi stručně si je zde přiblížíme:

Pod první kategorii spadá *vina kriminální*. Prohřešek, který takovou *vinu* způsobí, je zločin v tradičním slova smyslu. Příslušným státním orgánem hodnotícím toto zavinění je soud.

Druhým typem je *vina politická*. Tuto *vinu* spojuje především s ideologiemi, přičemž „každý občan má svůj díl odpovědnosti za to, co stát činí, a každý je se státem postižen tím, co stát potkalo“.¹¹⁴ Občané jsou zodpovědní za své vládcy a „politická *vina* se stává morální *vinou* tam, kde je mocí zničen smysl moci,“¹¹⁵ tedy občané státu převzali odpovědnost jak za konkrétní přítomnou situaci ve státě, tak za její příčinu, jež této situaci předcházela.

Morální vinou se rozumí především prohřešky nás samotných, kdy instancí je naše vlastní svědomí.

A konečně čtvrtá *vina metafyzická*. Tato je chápána jako „nedostatek solidarity s člověkem jako člověkem“.¹¹⁶ Tato solidarita je porušena v situaci, kdy jedinec přihlíží činění bezpráví druhému, může do něj zasáhnout a umenšit je, ale neudělá

112 Zde nahlédneme pojem *vinu* prismatem filozofie existencialisty Karla Jasperse, jehož koncepcí *vinu* je kladena do vztahu především s tzv. německou otázkou.

113 Při zkoumání pojmu *odpuštění* využijeme filozofii francouzského fenomenologa Vladimíra Jankélévitcha.

114 JASPERS K. *Otázka viny : Příspěvek k německé otázce*. Praha : Academia, 2006, s. 53.

115 Tamtéž, s. 29.

116 Tamtéž, s. 77.

to. „Dochází-li k tomu, a jsem-li při tom, a zůstávám naživu, zatímco druhý je vražděn, pak je ve mně hlas, díky němuž si uvědomuji: to, že ještě žiji, je moje vina.“¹¹⁷ Soudcem je v tomto případě pouze Bůh.

Hranice mezi *vinou morální* a *vinou metafyzickou* je nezřetelná, neboť v intencích Jaspersovy filozofické koncepce se obě vztahují k transcendentnímu. Podle Jasperse je člověk úzce vázán na druhého (příp. na druhé, tj. na celou společnost), jež mu umožňuje se realizovat ve svém vlastním bytí. Jde zde tedy vždy o přesah k *jinému*. A chápeme-li sebe sama jako utvářené jinými,¹¹⁸ je zřejmé, že ani *vina morální* nemůže být pojímána jako čistě osobní.

IV. 2. 2. Pojem *odpuštění*

Vladimir Jankélévitch je filozof zabývající se především etikou, možná i z těchto důvodů v jeho myšlenkových konceptech nalezneme především zkoumání takového rázu; a nechybí tedy ani úvahy kladoucí si za cíl popsat princip skutečného odpuštění. Vzhledem k výrazné složitosti této problematiky se pokusíme pouze schematicky nastínit výklad vlastního konceptu Vladimira Jankélévitcha.

Nejprve musíme rozlišit mezi *odpuštěním* a *omluvou*. *Odpuštění* je náhlým aktem, který není rozumově podložený, vniká spontánně, „je odvážným činem a šlechetnou nabídkou míru,“¹¹⁹ není třeba jej vysvětlovat. Nesmíme jej proto zaměňovat s *omluvou*, která se realizuje pomocí rozumové úvahy, na základě předchozího rozhodnutí a již se týká pouze předem vybrané činy. Odpuštění dle Jankélévitcha existuje proto, aby bylo možno odpustit to, co nelze omluvit.

Odpuštění je absolutní, pokud k němu jednou dojde, není možné vzít je zpět. Je aktem, který odpouštějícího přesahuje a dotýká se samotného viníka. Odpustit však „neznamená změnit mínění, jež máme o provinilci, ani souhlasit s tím, že je

117 JASPERS K. *Otázka viny : Příspěvek k německé otázce*. Praha : Academia, 2006, s. 77.

118 Karl Jaspers říká, že jsme druhými *darováni*, a právě skrze tento *dar* dochází k vlastnímu sebeurčení, k vlastní existenci. Existence, která není *darována*, není možná, protože člověk jednoduše nemůže žít v naprostém osamění.

119 JANKÉLÉVITCH, Vladimír. *Odpuštění*. Praha : Mladá fronta, 1996, s. 110.

nevinen... Nadpřirozenost odpuštění spočívá zcela naopak právě v tom, že se můj názor na provinilce nezměnil“.¹²⁰

Tento zvláštní přesah odpouštějícího, toto „darování“ *odpuštění*, však musí být podmíněno lítostí provinilce. „Zločinci, kteří svých činů nelitují, jsou právě těmi, kdo odpuštění nepotřebují.“¹²¹

Provinil-li se někdo, jeho vina se neumenšuje působením času ani jinými vlivy. Takový čin je nepromlčitelný a věčný. Jediným faktorem, který může provinění navždy smazat, je čisté odpuštění.

Pro účely této práce je však podstatnější Jankélévitchovo chápání zločinu proti lidskosti. Takové provinění totiž není záležitostí jednotlivce (případného odpouštějícího), nýbrž kolektivu; a proto „odpustit by tu neznamenal vzdát se svých práv, nýbrž právo zradit. Ten, kdo ‚chová zášť‘ vůči zločincům, kteří se takového zločinu dopustili, má k tomu tedy doslova právo. Právo a navíc povinnost“.¹²²

V takovém případě dochází ke zvláštní situaci. Pokud člověk, na němž bylo spácháno bezpráví, neodpustí svým utiskovatelům, nutně bude trpět touhou po odplatě. Tato užirájící potřeba mstít se, toto neodpuštění, je vlastně synonymem ustrnutí v čase, nabouráním přirozeného toku vlastního života. Neodpuštění tedy člověka strhává stále zpět do minulosti, přestože viník již neexistuje (změnil se – neboť vše neustále podléhá proměně).

Jak se však zachovat v bezvýchodné situaci mezi potřebou odpustit a nemožností to učinit, k tomu se již Vladimír Jankélévitch nevyjadřuje. Sám dokonce přiznává, že podle něj čisté odpuštění nikdy nebylo prakticky realizováno. Jeho existence je ovšem myslitelná.

IV. 3. Úděl rodičů jako vlastní břemeno

Na začátku této kapitoly jsme si stručně shrnuli politický a s ním související kontext sociální (chceme-li rodinný). Jak již bylo řečeno, mladého Zábranu v příliš krátké

120 JANKÉLÉVITCH, Vladimír. *Odpuštění*. Praha : Mladá fronta, 1996, s. 188.

121 Tamtéž, s. 195.

122 Tamtéž, s. 63.

době potkalo příliš mnoho osudových ran: „Krach svého světa – světa svých rodičů, demokracie, klidného řádu věcí“¹²³ a následná rodinná tragédie. Právě tato prudká vytrženost z lůna harmonického plynutí, tento nešetrný zásah zvenčí, který nadobro poničil sny mladého začínajícího autora, vedl k výrazné změně v přístupu ke světu i k sobě samému. A právě deníkové zápisky představují podrobné svědectví tohoto přerodu i následné snahy vyrovnat se s vlastní existenciální situací.

Jan byl jediným dítětem manželů Zábranových.¹²⁴ Rodinné prostředí i dětství Jana Zábrany se podle všeho neslo v harmonickém duchu a je zřejmé, že Zábranu s rodiči spojovalo velmi silné pouto.¹²⁵ Tento předpoklad můžeme rekonstruovat s ohledem na velmi časté reminiscence směřující do dětství, které se hojně vyskytují především v pozdních denících. V těchto vzpomínkách je dětství synonymem bezpečí, radosti, lásky a svobody. Je zřejmé, že právě tato silná vazba na rodiče hrála hlavní roli ve směřování samotného Jana Zábrany.

Nucený pobyt ve vězení měl za následek – kromě jiného – i vážný zdravotní stav Janovy matky, která nedlouho po návratu domů umírá. Utrpení způsobené politickou situací v zemi, ponížení a ztráta rodičů i svobody způsobila, že Jan nejenže přebírá úděl svých rodičů na svá bedra, ale rozhodne se „prohranou hrdelní při“¹²⁶ vzít „do smrti beznadějně za svou“¹²⁷ a tím směnit svůj osud za osud svých rodičů. V jednom z posledních deníků můžeme číst toto: „Osud mých rodičů byl pro mne a pro můj život závažnější než všechno, co potkalo v mém životě mne.“¹²⁸

Nenávist vůči režimu a hluboké pohrdání lidmi, kteří se komunismu dobrovolně podvolili, se tak stane po zbytek života Zábranovi tím největším pomyslným železím

123 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 339.

124 Jan měl mít starší sestru, ta však zemřela při porodu.

125 Ačkoli v denících zcela nápadně schází hlubší analýza rodinné situace a veškeré zmínky o rodičích jsou omezeny pouze na kusou informaci, obvykle postrádající emocionální zabarvení, což se však změní po jejich smrti.

126 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II*. Praha : Torst, 1992, s. 1096.

127 Tamtéž, s. 1096.

128 Tamtéž, s. 1096.

v ohni. Zároveň však tuto situaci přijme jako svůj existenciální výchozí bod. Sám sebe nutí „spřátelit se s porážkou“¹²⁹ a ke své matce (v té době již zemřelé) promlouvá takto: „Spokojit se s něčím jiným než s prohrou by bylo urážkou tvé památky.“¹³⁰

IV. 4. Modus dvojí existence – realizace v literatuře

Samota, s níž se Jan Zábrana po uvěznění rodičů potýká, je značná a těžce snesitelná. Soudobá politická situace znemožňuje otevřenou komunikaci, byť mezi přáteli. Zábrana se tedy uchyluje tam, kde mu bylo vždy nejlépe – k literatuře.

Ačkoli sám Jan Zábrana nazývá svůj deník „jedinou klidnou zátočinou,“¹³¹ nesmíme se nechat zmást. Ačkoli literatura představuje jakýsi náhradní prostor existence, není útočištěm, spíše je prostorem realizace, přesněji řečeno místem, kde dochází k aktu sebeusvědčení, k bilanci života. V neposlední řadě slouží deník také k jakési „konzervaci“ soudobé dějinné situace, aby takto mohl být zachován coby svědectví příštím generacím.

Jiří Cieslar se dokonce domnívá, že již psaní deníku slouží k vyrovnání účtů mezi režimem a Zábranou, že „rozlíceným deníkovým svědectvím“¹³² již vytáhl do boje.

Princip sebevypovědi, který je úzce spjat s kritickým postojem vůči politické a společenské situaci, je v rozporu s touhou po plné realizaci sebe sama v literatuře. Toto prahnutí po splnutí vlastního života s tvořivou silou psaní je velmi patrné již od raných deníkových záznamů (jak bylo již zmíněno v oddíle III.1.). Jan Zábrana nalézá sobě nejbližší literární vzory především mezi autory, kteří nejenže o tuto celistvost života a díla usilovali, ale jimž se jí také podařilo dosáhnout.¹³³ Zábrana si je přitom

129 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II*. Praha : Torst, 1992, s. 716.

130 Tamtéž, s. 835.

131 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 132.

132 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 342.

133 Namátkou můžeme jmenovat třeba Sergeje A. Jesenina, Ivana A. Bunina či Sylvii Plathovou, která se doslova toužila vypsát až k smrti.

vědom toho, že vzpoury vůči světu, která nutně provází tento monolit žití-psaní, není schopen (např. na rozdíl od Sergeje Jesenina). Důvodem však není charakterové ustrojení autora (ačkoli si autorský subjekt často stěžuje na to, že sám nemá vůli k jakémukoli kroku). Domníváme se, že skutečnou příčinou je opět dějinná situace, která nečekaně a surově zasáhla do života Jana Zábrany a tím znemožnila jakýkoli další vývoj k tvůrčímu ideálu absolutního žití v literatuře. Tento zásah vytvořil bolestivé pouto, jakýsi obludný vztah, chceme-li most mezi Zábranou a světem. Možný kontinuální prostor literatury je tak stále nabouráván a otevírán čímsi, co přichází jak z vnějšího prostředí, tak od samotného autorského subjektu, který se neustále dívá vně, aby o tom, co spatří, mohl podat zprávu v podobě deníkového zápisu. Silný reminiscenční charakter psaní neustále navrácí autorský subjekt zpět do reality, přičemž poukazuje skrze minulé na současné, na stav, jež byl spisovateli vnucen. Způsob literatury, který pěstuje Jan Zábrana, je tedy velmi silně dialogický a to jak v komunikační rovině svět-deník, tak v rovině subjekt-deník.

Ke druhému z těchto způsobů dialogu se velmi pěkně vyjadřuje Tomáš Kubíček: Deník Jana Zábrany je jedním z těch, „jejichž autoři se k nim utíkají jako k formě vnitřního dialogu se sebou samými, neboť jinou podobu tvůrčí komunikace jim režim neumožňuje. Takové deníky se pak stávají svědectvím o nesvobodě a o permanentním zápase jedince o minimální podmínky lidství.“¹³⁴ Jedná se především o snahu o seberealizaci (která je ve světě upřena), o sebezachování, o existenciální vyčlenění svého místa pobývání, v jehož rámci zůstává uchováno svědectví o životě, který se v takovýchto podmínkách odbývá na „samé hraně existence“.¹³⁵

Za zmínku stojí také vztah Jana Zábrany k vlastní překladatelské práci. Je nutné vzít v úvahu, že Zábrana překládal jak pro vlastní potěšení, tak samozřejmě i čistě za

134 KUBÍČEK, Tomáš. Obrana paměti : čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ. In: *Česká literatura*. Roč. 52, č. 3. 2004, s. 330.

135 Tamtéž, s. 330.

účelem komerčním. My se zde zaměříme na důvod první.

Překlady básníků i prozaiků, kteří byli Janu Zábranovi nějakým způsobem blízcí, vytváří prostor, v němž dochází k onomu tolik touženému pokusu o uskutečnění; k naprostému odevzdání se aktu psaní. Zde je rozeznána stejná struna, nalezeno jakési zvláštní bratrství (vzpomeňme např. Buninovu nostalgii za ztraceným světem a dotvrzení autorského subjektu: „Ať se to zdá jak chce směšné, bez několika jeho [Buninových] odstavců bych snad nemohl žít.“¹³⁶) Tito autoři¹³⁷ jsou mu jakýmiisi „dvojníky“, jsou „živější a přítomnější, než mu byli všichni jeho současníci. Jejich lidskou a občanskou při bral za svou, jako by v nich viděl bratry a sestry do svého rodinného příběhu.“¹³⁸

Můžeme snad říci, že oblast překladů je jakousi terapií, místem nostalgie po bezpečí, po touženém sebeuskutečnění; na rozdíl od deníku, který se vyznačuje neustálou snahou o analýzu, o připomínku minulého, o přiblížení křivky, která nejenže přetrvává, ale také se stále zvětšuje a stává se více a více palčivou, volající po zapsání. Tyto dva póly, stojící v opozici, Zábranovi nedovolují stanout pevně ani v jednom z nich. Po prvním prahne, do druhého je životními okolnostmi a osobní touhou po odplatě, po zachování důkazů o zvěrstvech a křivdách režimu nucen.

Tento dvojí modus existování se prolne v poezii. Princip chrlení,¹³⁹ který je pro poezii Jana Zábrany typický, skýtá možnost vypsání se, tolik chtěného sloučení života s literaturou. A zároveň je i místem, na němž se rozehrává boj sebe sama se světem; i poezie je svědectvím křivdy a bezpráví.

Je zřejmé, že Jan Zábrana ve své deníkové tvorbě hledá mj. sám sebe, svoji identitu. Skutečný život je nucen prožívat v maskách, proto se deník stává místem

136 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II*. Praha : Torst, 1992, s. 763–764.

137 V pozdějších letech Zábranova života to byli jmenovitě především: Isaak Babel, Sylvie Plathová, Nicanor Parra či Ivan A. Bunin.

138 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 345.

139 S nímž pracuje např. i ve své stěžejní básni *Havran*.

neustálého sebezpotvrzování „Prosat se k vlastnímu životu jako příběhu, proniknout k jeho deníkovému smyslu a už ho neztratit,“¹⁴⁰ je dle Jiřího Cieslara onou základní touhou (byť nevědomou), která pudí Jana Zábranu k celoživotnímu pečlivému vedení deníkových záznamů.

Je velmi pravděpodobné, že Jan Zábrana předpokládal, že budou jeho deníky v budoucnu čteny. Mohli bychom možná snad až říci, že v to doufal. Několikrát se o tom vyjadřuje dokonce explicitně: „Sepsáno pod sebe a vedle sebe, bude to jednou dost impresivní čtení.“¹⁴¹ Přičemž tímto výrokem reaguje na úvahu, v níž pojednává krádež vlastních veršů jinými básníky. Není sporu o tom, že potřeba „uvést věci na pravou míru“, usvědčit viníka a zachovat pravdu, musela být vyslyšena a alespoň sepsána a tak navždy „vyslovena“, byť až pro generace příští. To je, myslíme si, klíčovým důkazem toho, že Jan Zábrana skutečně počítal s pozdějším zveřejněním svých deníků.

K velmi podobným závěrům dochází i Jiří Cieslar, přestože ve svých úvahách pracuje především se šířavou touhou po odplatě, která musí být stůj co stůj uskutečněna: „v deníkových zápisech (...) je současně uložena intence, aby jednou spatřily světlo světa: nejen proto, aby spisovatel dal alespoň opožděně na pamětnou příštím generacím, ale i pro metafyzické až běsovské zadostiučinění, ze mstivosti až za hrob: „A doufám už jen v to, že mě má nenávisť k nim a má věrnost k tomu, co zardousili, přežije!“¹⁴²

IV. 5. Aplikace etických kategorií na deníkové dílo Jana Zábrany

Jak jsme již řekli výše (viz oddíl IV.3.) Jan Zábrana přijal bezpráví, které bylo spácháno režimem na jeho rodičích, zcela za své. A nejen to, celý život také usiloval o odplatu,

140 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 339.

141 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II*. Praha : Torst, 1992, s. 952.

142 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 342.

a pakliže se tento úkol stal nemožným, rozhodl se Zábrana alespoň nikdy nezapomenout a nedovolit, aby bylo někdy zapomenuto.

Od mládí se u Jana Zábrany projevuje velmi vyhraněný smysl pro spravedlnost a morálku. Coby silná individualita nechtěl nikdy zradit vlastní rodiče, přátele, a tím i sebe sama (tato „věrnost stínům“¹⁴³ se stává Zábranovi klíčovou). Od tohoto rozhodnutí se odvíjí další aspekty, které jsou pro tuto část naší práce stěžejní. Především je to ustálený a velmi vyhraněný morální postoj, který od mladistvých let až po vlastní smrt neprojde v zásadě výraznějšími změnami. Toto rozhodnutí však nastoluje nutnost podvojného způsobu existování.¹⁴⁴

Sám Zábrana přiznává: „Jediné, čeho se neštítím, je brát od nich prachy“.¹⁴⁵ Avšak vším ostatním, co je nějakým způsobem spjato s režimem, pohrdá, vše ostatní nenávidí. Tato pozice je ovšem velmi dobře skrývána, neboť Zábrana si je dobře vědom postihů, které by při jakémkoli veřejném odporu následovaly. Jeho postoj je nejlépe charakterizován výrokem: „Myslet si svoje, psát a nepublikovat.“¹⁴⁶ Jedinou oficiálně platnou tvůrčí oblastí se tak stávají překlady. Tato pozice je však vynucená a Zábrana svoji práci později dokonce upřímně nenávidí.

Sám se však nikdy neuchýlí k tomu, aby jednal proti svému přesvědčení, a tak se – z morálního hlediska – postavil na roveň těch, které nenávidí. „Ať jsem jinak slaboch bez vůle, nesmím zrazovat své!“¹⁴⁷ prohlašuje Zábrana pateticky téměř ještě coby student. Pokud nic jiného, zbývá mu alespoň toto vědomí, vědomí vnitřní čistoty a nevinnosti: „Pořádný. Čistý. Čistý panáček. Čistý a ztracený. Já“¹⁴⁸ či „Umřeme jako komíny. / Černí skrz na skrz. Ale bez viny“.¹⁴⁹

143 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.* Praha : Torst, 1993, s. 341.

144 Více o této problematice viz oddíl IV.6.

145 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.* Praha : Torst, 1992, s. 816.

146 Tamtéž, s. 1056.

147 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.* Praha : Torst, 1993, s. 101.

148 Tamtéž, s. 469.

149 Tamtéž, s. 436.

„Můj zájem, má causa zůstala tam, na tom bojišti 50. let, kde je všechno dodnes živé, ačkoli pozabíjeno, kde jsem *jim* nepřiznal vítězství a *sobě* porážku, kde jsem nic neprominul a neodpustil ani sobě... Příměří bylo vynuceno, ale *mír* s touto zkušeností byl pro mne vyloučený. Do konce života,“¹⁵⁰ poznamenává si Jan Zábrana do jednoho ze svých zápisníků. Touha po pomstě, nenávist¹⁵¹ a vina, *jejich* vina odolává toku času. Především toto provinění nesmí být zapomenuto, neboť „lhostejnost vůči zločinům proti lidskosti, lhostejnost vůči útokům na samou podstatu člověka a proti jeho lidství, je ze všech provinění tím nejhrůznějším.“¹⁵²

Jaká je však vina režimu vůči Janu Zábranovi a jeho rodičům? Ačkoli odpověď není snadné, pokusíme se využít dělení viny dle Jasperse a takto tuto problematiku odkrýt. Předpokládáme, že zde dochází k jakémusi principu vrstvení, kdy z jedné viny vyrůstá druhá, která následně tu původní překryje, avšak aniž by ji smazala. Takto se postupně z *viny politické* stává *vina morální*, která však zcela jistě přesahuje až ve *vinu metafyzickou*.¹⁵³ Je patrné, že v tomto případě se jedná o nejzávažnější provinění. Tím spíše, že provinilcem se stává celá společnost a jediný, který nad provinilci může vynášet soudy, je Bůh.

Odpuštění je individuálním aktem, k němuž je zapotřebí dvou. Již sám tento požadavek je ve zřejmém rozporu se situací, v níž se Jan Zábrana nacházel. Nemá ke komu se obrátit, schází intimita vztahu. Provinilec (kolektiv) se nemůže kát.

Autorský subjekt se tedy dostává do patové situace a – ani při dobré vůli – skutečně (dle kritérií Vladimira Jankélévitcha) odpustit nemůže. O to je však složitější jeho pozice ve světě. Takovýto život se – vedle čirého utrpení – nutně stává především svědectvím. Sám subjekt nejenže se nemůže vzdát své minulosti, neboť

150 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 501.

151 Avšak srov. „Přestaň snít o pomstě, Hansi Hamlete... Zameť to pod koberec...“ (in: *Celý život II.*, s. 916)

152 JANKÉLÉVITCH, Vladimír. *Odpuštění*. Praha : Mladá fronta, 1996, s. 200.

153 *Vina politická* je v tomto případě zřejmá: občané jsou zodpovědní za vládce, kterého si zvolí. Pokud zvolí špatně, nesou za tento čin vinu a jsou spoluviníky všeho, co takovýto stát činí. *Vina morální* v tomto případě téměř koresponduje s *vinou metafyzickou*: přestože jsou občané státu spoluviníky, staví se stranou a prohlašují o sobě, že za nic nemohou; a tedy nejenže se nesnaží situaci napravit, ale dokonce i přihlížejí činění bezpráví jiným.

by takto popřel sám sebe, ale je přinucen zůstat i ve své pozici kritického pozorovatele a „ve svém mlčení vědět a vidět více než oni!“.¹⁵⁴ Pokud by Jan Zábrana odpustil, hrozí zde také jiné nebezpečí, a totiž ztráta paměti, paměti, která nese dějinnou zkušenost. Nedošlo by tedy pouze k popření sebe sama, ale i k popření historie světa. Toto sebezpřesahující vědomí však musí být zachováno, odpuštění (vzdání se prožitého, naprosté zapomenutí) tedy není možné.

Deník se tedy stává prostorem neodpuštění a nenávist samu lze chápat jako nositelku paměti generace a utrpení.

IV. 6. Proměny autorského subjektu *Celého života*

Autorský subjekt *Deníků z let 1948 – 1949* je plný ideálů, optimismu a zaujetí životem. „Život je přece jen úžasný, jen je nutno se na něj dívat šrámkovsky, okouzleně, nacházet krásu a svíravou dychtivost i v jeho hnusu a špíně,“¹⁵⁵ poznamenává si mladý Zábrana do jednoho ze svých prvních zápisníků. Přesto zde nesmíme opomenout zmínit již tehdy velmi charakteristický sklon k tušení čehosi oblundně tragického; čehosi, co se skrytě nachází za vším tím hýřícím optimismem, čehosi, co bychom mohli prostě nazvat vědomím tragiky lidského života. Toto předvědomí je později osudově stvrzeno a živeno reálnými dějinnými událostmi.

V raných denících je velmi patrná stylizace autorského subjektu do světáka, dandyho, chceme-li „všeznála“, pomocí níž a v níž se realizuje. K této póze výrazně dopomáhají citace literárních autorit. Je až zarážející, nakolik se jich autorský subjekt dovolává. A to i v případech, kdy takové doplnění působí spíše rušivě (např. chce-li písňový subjekt vyjádřit své citové rozpoložení). Příkladem může být úvaha o nenaplněné lásce ke spolužačce: „Proč tolik myslím na Lídu? Je to něco tak nervově vysilujícího, jako by nebyl všemu konec. Jak řekl kdysi Bezruč: ‚Jsem jak po spálení...‘“¹⁵⁶ Tento způsob sebeprezentace můžeme chápat různými způsoby, ať už

154 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 110.

155 Tamtéž, s. 60.

156 Tamtéž, s. 64.

může jít o pouhou potřebu vyznat se v sobě lépe pomocí cizích myšlenek a prožitků či o prezentaci vlastní intelektuální úrovně. Do úvahy však přichází i jiná, zřejmě pravděpodobnější možnost, totiž potřeba neříkat na sebe příliš, zamlčet a zašifrovat (což pomocí citace někoho jiného právě lze). O této problematice se autorský subjekt vyjadřuje takto: „Je pravda, že nejsem v tomto deníku do krajnosti upřímný. Je to cosi plachého ve mně, co mi, kromě několika nestřežených chvil, nedovolí napsat všechno upřímně. Něco, co říká, že by se mohl tento deník (a zvláště ve dnešní době) dostat do rukou, do nichž nepatří. A nejen pro názory politické, hlavně jsou to osobní myšlenky, nálady. Jsem zoufale neupřímný ke svému okolí. Hraji se škraboškou. (...) Celá póza, ze které deník píšu, je falešná.“¹⁵⁷

Heroizace a víra v sebe sama i v lepší budoucnost však postupně ustupuje mlčenlivé skepsi. Pro názornost srovnáme dvojici výroků, z nichž první pochází z raného období, druhý pak z období pozdního: „Jsem (...) pevný a nebojím se časů, do nichž jdeme“¹⁵⁸ a „Nejlepší na světě je nebýt na něm“.¹⁵⁹ Druhá z těchto citací popírá svět. Toto popření světa i sebe sama je velmi typické právě pro pozdní období deníkových zápisků.

Další velmi zajímavý způsob, jímž se autorský subjekt vyhraňuje vůči svému okolí, je užití principu masek. Rozhodujícím impulsem byla dějinná situace (únorový převrat v roce 1948, s ním související uvěznění rodičů a náhlá ztráta ideálu demokracie), která vyvolala v mladém začínajícím spisovateli jak trpkou nenávist a silné pohrdání komunistickým režimem, tak i rozhodnutí „nastavovat světu jen ‚neupřímnou‘ tvář“.¹⁶⁰ Jiří Cieslar k tomuto dále podotýká: „Poté, co se [Zábranovi] zhroutil ‚pravý život‘, chtěl jej žít v náhradní existenci ‚pod škraboškou‘“.¹⁶¹ Již v mládí

157 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 137.

158 Tamtéž, s. 25.

159 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.*. Praha : Torst, 1992, s. 897.

160 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 339.

161 Tamtéž, s. 339.

byl tedy subjekt deníků pevně rozhodnut hrát dvojí roli: první pro okolní svět a druhou – skutečně žitou – pro sebe v utajení (realizovanou především pomocí činnosti překladatelské (viz oddíl IV.4.). Tato rozporná dualita, existenciální rozštěpení způsobuje nejen nejistotu, ale dále stupňuje i samotnou úzkost a nespokojenost s vlastním bytím. Seberealizace v rámci života v masce je totiž nemožná.

Podívejme se nyní blíže na tento spor se sebou samým. Ačkoli tedy existence v masce pomáhá zachovat alespoň částečnou autonomii vnitřního života, lež a póza, do níž se píšíci subjekt nutí a v níž jedině je schopen komunikace se světem, pro něj není a nikdy nebude přirozená: „A sám před sebou se snažím dokázat si svou vůli a sílu, ale má vůle i sebeovládání je můj výsměch, podlehnou, kdykoli jsou zatěžkány. A tak jsem odpoután a odlomen, nejistý, neuspokojený a sám sobě k smíchu, poután ve své masce arogantní odloučenosti. Je mi v ní těžko.“¹⁶² Sám sobě píšíci subjekt dokonce připomíná a vytýká: „Přitlač si masku, pořád odchlupuje, / a oni jsou zvyklí na tebe s úsměvem.“¹⁶³

Již ve svém sedmnáctém roce života se tedy Zábrana staví do opozice vůči světu (světu zrady a nesmyslných lží, do něhož narodit se, znamená „narodit se do otroctví (...) kreténské společnosti“¹⁶⁴). Autorský subjekt však nezaujímá tento odcizující a vyhraněně kritický postoj jen vůči společenskému zřízení a lidem, kteří se cítí být jeho součástí; mladý autor jej (možná nevědomky) uplatňuje i sám vůči sobě.

Zvláštní způsob sebeumrtvení, ustrnutí je dán neustále se prohlubující nemožností skutečně žít. Prvotní naděje je velmi rychle vystřídána rezignací, stažením do sebe. Tento postoj autorský subjekt provází tvrzením: „Neumrtvíš-li vše v sobě, je to vlastně jakési hrozné seabemrskání“.¹⁶⁵ Píšíci subjekt se tedy nesnaží

162 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 91.

163 Tamtéž, s. 240.

164 Tamtéž, s. 248.

165 Tamtéž, s. 90.

pouze „ukrýt svůj život do jeskyně hlavy,“¹⁶⁶ ale i zůstat opodál, distancovat se od světa: „Odkakživa mi bylo protivné všechno, z čeho číselná přílišná zabydlenost na tomhle světě, chlapácká a bujará radost z toho, že na něm jsme.“¹⁶⁷ V pozdějších obdobích se pomyslné nůžky času rozevřely příliš, čímž vznikla hluboká propast mezi autorským subjektem a světem, v němž žije. Ustrnutí v minulém (v čase dětství a naděje) má za následek naprostou ztrátu identity s přítomným. Jedná se o pouhou fyzickou existenci, která se rovná smrti.

Subjekt se mimo jiné velmi často představuje jako „mluvčí mrtvých“.¹⁶⁸ Tato póza je způsobena jak touhou odčinit bezpráví těch, na nichž se komunistický režim dopustil bezpráví, tak i skutečností, že si Jan Zábrana s mrtvými „rozumí“ daleko lépe než s živými. V jejich řadách nalézají jediný spojení, ty, kteří jsou trvalou a velmi podstatnou součástí jeho osudu; a to nejen spisovatele, které dokonce nazývá „svými“,¹⁶⁹ ale i rodiče a přátele: „Z těch, které jsem v tomhle světě opravdu miloval, je už jich víc mrtvých než živých. A jít za nimi, za těmi mrtvými, přestává děsit, začíná lákat.“¹⁷⁰

Pro celý Zábranův život je příznačná právě velmi silná fascinace smrtí. Tato se vyhrcoje až v setření hranice; život i smrt jsou ztotožněny a svět se stává „pohřebištěm“.¹⁷¹ Důvodů k tomuto stavu ne-bytí je vícero. Mezi nejzřejmější patří vliv zvenčí – útlak ze strany režimu, který Jana Zábranu umlčel, a donutil jej tak k nejextrémnější formě ústupku: vzdát se světa, a v důsledku toho se stáhnout do sebe, do pouhého přežívání. Další příčinou je jistě – jak jsme již popsali výše – zvláštní druh náklonnosti k mrtvým. Svět mrtvých vůbec je jediným pravdivým světem, jelikož ti, kteří byli zabiti, nemohou o své smrti lhát a zůstanou tak navždy jakýmsi mučedníky, strašlivými memento své doby.

166 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.*. Praha : Torst, 1993, s. 228.

167 Tamtéž, s. 431.

168 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 341.

169 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.* Praha : Torst, 1993, s. 357.

170 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.* Praha : Torst, 1992, s. 639.

171 Tamtéž, s. 944.

„Stále houstnoucí les (...) z mrtvých“¹⁷² se stává Zábranovi jediným přijatelným prostorem k pobývání. Nesnesitelná úzkost a samota, která jde s tímto způsobem živoření ruku v ruce, pouze stupňuje odpor k životu a přichýlení ke smrti. Zajímavou paralelu nacházíme i mezi vnímáním smrti a minulosti. Oba tyto póly se vyznačují stejnými predikáty: ustrnutím (minulost se již neděje, smrt se nebude v pravém slova smyslu dít nikdy¹⁷³) a s ním související vyprázdněností (neočekávání ničeho) a jakousi zvláštní a uklidňující realitou, jistotou.

Prostor smrti skýtá nejen úkryt před režimní mašinérií, kdy právě smrt je oním *Černým Petrem* obětí tehdejší doby. „Dřív než nás dostanou, tak jim umřem. Když jim umřem dřív, než nás dostanou, tak už nás potom nedostanou,“¹⁷⁴ podotýká k tomuto s hořkou ironií písící subjekt. Ale dochází také k celkovému posunu, kdy je zánik chápán jako vyvrcholení života, vstup do prostoru konečného bezpečí, který autorský subjekt *Celého života* až toužebně očekává, neboť „smrt vlastně není strašná, je to vlastně šťastné vyvážnutí ze života, který se proměnil v peklo“.¹⁷⁵

Smrt však není pouze „vlídná“¹⁷⁶ vykupitelka, patrný je i erotický podtext, jakési „vzrušení ze zániku“.¹⁷⁷ Smrt tedy představuje jak princip mateřský (princip bezpečí, domova, návratu), tak princip erotický.¹⁷⁸

Zajímavé je také nazírání hodnot. Vzhledem k postavení Jana Zábrany v tehdejším světě, není divu, že jsou věci vně, věci světa chápány jako nedůvěryhodné, což zamezuje jejich skutečnému uchopení. Takto dochází ke ztrátě opěrného bodu, jelikož je vše rozrušováno, převraceno, proto „sůl chutná sladce, cukr slane“.¹⁷⁹ I v rovině citové dochází ke souběžné existenci protichůdných postojů: „milovat

172 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 342.

173 Srov. „Smrt je mimo zkušenost. Tu máme jen s různými druhy života, lepšími či horšími. O smrti se jenom dohadujeme. Poněvadž umírání, ani jeho poslední vteřina, smrtí není.“ (in: *Celý život II.*, s. 938). Tento výrok autorského subjektu je velmi blízký filozofii Arthhura Schopenhauera.

174 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II*. Praha : Torst, 1992, s. 583.

175 Tamtéž, s. 639.

176 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 378.

177 Tamtéž, s. 411.

178 Autorský subjekt se ve svých zápiscích netají erotickou náklonností ke starším ženám, pociťovanou již od dětství.

179 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 471.

trošku to, co nenávidíš, nenávidět trošku to, co miluješ“.¹⁸⁰ Ve světě Jana Zábrany ožívá mrtvé a živé se stává mrtvým i v prostředí každodenního života: „A na Karlově mostě / sochy mě potkaly, / ty černé, černé sochy / jak staré opály“¹⁸¹

Velmi podrobně a emotivně se zmiňuje autorský subjekt *Celého života* o svém stárnutí. Stáří vnímá jako cosi velmi potupného, nechtěného a nenáviděného, cosi, co je „horší než smrt“.¹⁸² Tento vyhraněný postoj vyrůstá především z uvědomění si faktu, že budoucnost již nepatří naději, již nemůže být realizována tak, jak by si autorský subjekt přál. Tato hořká bilance života, který de facto neexistoval (a nebude existovat), nemůže být jiná než deprimující. „Den ode dne rostou jen vyhlídky na smrt. Na cokoli jiného se snižují,“¹⁸³ zapisuje si Zábrana do svého deníku.

Stáří a blížící se smrt však autorskému subjektu dávají i možnost nahlédnout a zaznamenat jednu z fází lidského života, podat svědectví o tomto období „zubních protéz, gumových punčoch, injekcí inzulínu“.¹⁸⁴ Píšíci subjekt hodnotí a konfrontuje sebe sama:

Má cukrovku,
každé půl hodiny močí
a tím jeho vysedávání v hospodě
u Kroftů
definitivně končí.

Tím jeho život
definitivně končí.

V té zemi celých patnáct let
pro nic a za nic marně dýchá
smířený lokajíček ticha...
už dávno neví, co je svět.

A dosud neosleplý vidí,
že tu pravou úctu
už nemá ani k tuctu
lidí.¹⁸⁵

180 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.* Praha : Torst, 1993, s. 355.

181 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.* Praha : Torst, 1992, s. 573.

182 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.* Praha : Torst, 1993, s. 396.

183 Tamtéž, s. 471.

184 Tamtéž, s. 491.

185 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.* Praha : Torst, 1992, s. 1040.

Pro Jana Zábrana typické užití třetí osoby singuláru implikuje zdání objektivního zachycení reality. Je však zřejmé, že zde nejde o objektivní svědectví, právě naopak. Autorský subjekt pomocí volného řetězení myšlenek ve zkratce zjevuje celý svůj život; od popisu současné situace v první strofě (stáří), přes náhled do budoucnosti (silně pocítovaná přítomnost smrti), až po ohlédnutí za minulostí (ve třetí strofě), v níž je důrazně akcentována prázdnota a nicotnost prožitého, přičemž se zde implicitně objevuje i označení viníka („V té zemi“). Tento viník je zároveň zodpovědný za násilné umlčení lyrického subjektu, za nutnost žít v náhradní, „cizí“ existenci („už dávno neví, co je svět“). Celou báseň rámcově zastřešuje opět návrat do přítomnosti (čtvrtá strofa), kde původní neúcta k sobě (zmíněná v první strofě), graduje v neúctu vůči všem.¹⁸⁶ Zkratkovitost, náčrtkovitost či chceme-li střípkovitost, zde použitá, pouze prohlubuje výsledné působení celé básně, totiž efekt marnosti, zbytečnosti a nicotnosti, z níž krystalizuje čiré utrpení.

Stárnutí je neodmyslitelně spjato s protilehlým pólem, totiž s mládím. Pro pozdní deníkové zápisky jsou příznačné právě vzpomínky na dětství, které se vedle tematizace smrti stávají klíčovým motivem. Nejenže čas mládí představoval pro píšící subjekt čas bezpečí, lásky a svobody, byl také časem naděje. „Nejkrásnější na naší minulosti se nám dnes zdá naděje,“¹⁸⁷ cituje Zábrana v jednom ze svých zápisků Jeana Paula.

Ačkoli nebyl Jan Zábrana věřícím, na mnoha místech ve svých denících se otázkou víry přímo zabývá. Jeho závěr je však – opět vzhledem k neuspokojivé životní situaci – zřejmý: Svět nejlépe vystihuje analogie divadla, kde „rakev jsou ta jediná prkna, která znamenají svět“.¹⁸⁸ Přičemž Bůh je v tomto světě chápán jako „Velký Pimprlác“,¹⁸⁹ „šéf herny“,¹⁹⁰ „parchant“¹⁹¹ či již mírněji „neznámé X“.¹⁹² Člověk je pak

186 Srov. „Snad by mi všichni odpustili, kdyby dokázali pochopit, že jsem měl sám sebe rád *stejně málo* jako je.“ (in: *Celý život II.*, s. 903)

187 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.* Praha : Torst, 1992, s. 746.

188 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I.* Praha : Torst, 1993, s. 283.

189 Tamtéž, s. 495.

190 ZÁBRANA, Jan. *Celý život II.* Praha : Torst, 1992, s. 972.

191 Tamtéž, s. 1062.

192 Tamtéž, s. 550

pouze „hračka stvořená pro strandu božího syna“.¹⁹³ Neustálé tázání po vlastní existenci se stupňuje do výroku: „Loutky, loutky jsme, neuvědomující si, neschopné pochopit sebe samy...“¹⁹⁴ Tato bezmoc, pramenící z jakéhosi nepoznaného transcendentního zřídla, je jen umocněna bezmocí tehdejší doby. A veskrze negativní postoj k Bohu, stálý rozpor, neviditelný boj „je i svědectvím zápasu se sebou,“¹⁹⁵ který byl pro Jana Zábranu stejně těžký jako jeho osobní boj s dobou.

193 ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993, s. 435.

194 Tamtéž, 496.

195 CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002. Kapitola: Život v zastoupení (Nad deníky Jana Zábrany), s. 344.

Závěr

Deníky a básně Jana Zábrany jsou neodmyslitelně spjaty s politickou a společenskou situací v tehdejší Československu. Jsou reakcí, roznícenou odpovědí utlačovatelům, zoufalým výkřikem ukrytým do literatury, kterému bylo dovoleno se „ozvat“ až o několik desetiletí později.

Únorový převrat v roce 1948, ztráta ideálu demokracie a uvěznění rodičů mělo na Zábranu zásadní vliv. Nadějná očekávání budoucího (nejvíce patrná v první části *Deníků z let 1948 – 1949*) se postupně zcela vytrácí a je nahrazena naprostou skepsí a pesimismem. Pozice, kterou autorský subjekt *Celého života* dále zaujímá, se výrazněji nemění od raných deníků až po ty nejpozdější. Jan Zábrana se staví do opozice vůči světu (vůči režimu) a osud svých rodičů přijímá zcela za svůj. Rozhodne se nikdy neodpustit křivdu, která na nich byla spáchána. Jeho existenciální role se rozštěpuje: vůči světu „hraje s maskou“, zaujímá navenek neutrální pozici, a to především z důvodu, aby mu bylo umožněno alespoň překládat. Ve vnitřním prostoru (do něhož je možné nahlédnout právě pomocí deníků) se však odehrává osobní drama. Autorský subjekt nastoluje pevná morální kritéria: nikdy se neuchýlit k praktikám, které praktikují *oni* (komunistický režim).

Jan Zábrana se sám stává nositelem křivdy, která byla spáchána nejen na jeho rodičích, ale na celé jeho generaci. Odpuštění v tomto případě není možné, neboť provinilec je v tomto případě kolektiv. K aktu skutečného odpuštění je však zapotřebí dvou (odpouštějícího i toho, kterému je odpouštěno) a je také nutné, aby se provinilec kál. V případě viny kolektivní to není možné. Pro autorský subjekt deníků je navíc nenávist důležitým momentem v jeho životě, pomocí něhož se sebeurčuje. Pokud by došlo k odpuštění, došlo by zároveň i ke ztrátě paměti, jejímž nositelem je – domníváme se – sám Zábrana. Došlo by k tomu, čeho se autorský subjekt obává, k zapomenutí toho, co bylo spácháno na jeho generaci. Autorský subjekt by odpuštěním popřel sebe sama a jeho život by takto ztratil smysl.

Prostor literatury je pro píšící subjekt místem jediné možné realizace (která je mu

ve světě upřena). Ačkoli již mladý Jan Zábrana touží (po vzoru *svých* autorů) po naprostém splynutí vlastního života s literaturou, v jeho případě to není možné. Princip nenávisti, který uplatňuje vůči světu, vytváří silné negativní pouto. Toto neustálé obracení se vně nedovoluje autorskému subjektu realizaci onoho touženého a absolutního *žití v literatuře*. Deníky Jana Zábrany neslouží tedy jako místo seberealizace, nýbrž jejich funkce tkví právě v podání svědectví o době, v níž žije. Naopak prostor, který je Zábranovi nejbližší, je prostor překladů. Zde skutečně dochází alespoň k částečnému sjednocení, náhradnímu *žití v literatuře*. Prostředkem, který spojuje tato dvě odlišná místa tvorby (tj. deníky a překlady) je poezie. Básnická činnost je průsečíkem mezi těmito dvěma póly. Pomocí poetiky blízké Skupině 42 se zde Jan Zábrana uchyluje ke kritice politické i společenské situace, obrací se tedy vně; nechybí ani tematizace vlastního existenciálního postavení ve světě.¹⁹⁶

Tato dvojlomnost díla Jana Zábrany je nejpodstatnějším objevem, k němuž jsme v této práci dospěli. Je jakýmsi úhelným kamenem veškerých výše zmíněných poznatků.

Cílem této práce bylo spíše poukázání na problematiku celého díla Jana Zábrany, nalezení možných spojníc mezi trojí tvořivou rovinou (mezi deníky, poezií a překlady) a odpovězení na nejzákladnější existenciální otázky, jež se s touto problematikou pojí. Samozřejmě bychom si přáli, aby tato práce mohla posloužit dále jako „odrazový můstek“ podrobnějším zkoumáním.

196 Považujeme za nutné podotknout, že „náhradní existence“ Jana Zábrany v literatuře pro něj nebyla uspokojující. Byl si vědom faktu, že je ponížen, ponížen vyhnanstvím do literatury a zákazem skutečně žít.

Anotace

Samuel Kavi

Filozofická fakulta, katedra bohemistiky

Básně a deníky Jana Zábrany; „Život ve znamení smrti“

Mgr. Petr Komenda, Ph.D.

Počet znaků: 100549

Počet příloh: žádné přílohy

Počet titulů použité literatury: 26

Klíčová slova: česká poezie, deník, existencialismus, Jan Zábrana, komunismus, odpuštění, Skupina 42, stylizace, vina

Tématem této bakalářské práce je literární tvorba Jana Zábrany. Důraz je kladen především na tvorbu deníkovou, která je soustředěna do dvousvazkového výboru *Celý život*. Opomenuta však není ani tvorba básnická a překladatelská. Interpretačním jádrem je rozbor existenciální situace autorského subjektu (negativní postoj vůči komunistickému režimu, princip masek, problém seberealizace, nenávist a neodpuštění). Klíčovým pro tuto práci je princip podvojného způsobu existence, který vyrůstá z touhy Jana Zábrany po splynutí života s literaturou a nemožností realizace tohoto přání vlivem neustálého vyčleňování se vůči světu (vedení „dialogu“ se světem).

Resumé

Keywords: Czech poetry, diary, existentialism, Jan Zábrana, communism, forgiveness, Group 42, stylization, quilt

This Bachelor thesis refers about the literary output of Jan Zábrana. Most important is diary output, which you can find in two-volume anthology *Celý život*. This thesis dealing with poetry output and translation work too. Interpretative root is analysis of existential situation of the author's subject (negative attitude to the Communist Regime, masks use, problem of self-realization, hate and unforgiveness). This theses basic idea is principle double way of existence, which flows from Zábranas long for communion of his life and literature. This wish hasn't been realized, because Jan Zábrana „dialogued“ the world.

Literatura

- BLAŽÍČEK, Přemysl. *Kritika a interpretace*. Praha : Triáda, 2002.
- BOLTON, Jonathan. Rozházené údy Jana Zábrany. In: *Tvar*. Roč. 6, č. 1. 1995, s. 11.
- BOČKOVÁ, Hana. K problematice deníku jako literárního žánru. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Roč. 38/39, Řada literárněvědná (D). Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1990, č. 36 – 37, s. 37–45.
- CANETTI, Elias. *Svědění slov*. Praha : Torst, 1992.
- CIESLAR, Jiří. *Hlas deníku*. Praha : Torst, 2002.
- ČERVENKA, Miroslav. *Fikční světy lyriky*. Praha : Paseka, 2003.
- ČERVENKA, Miroslav. *Obléhání zevnitř*. Praha : Torst, 1996.
- CHALUPECKÝ, J. *Svět v němž žijeme*. Program D 40, 1940, č. 4, s. 88–89.
- JANKÉLÉVITCH, Vladimír. *Odpuštění*. Praha : Mladá fronta, 1996.
- JANOUŠEK, Pavel. Celý život? In: *Tvar*. Roč. 4, č. 1. 1993, s. 10.
- JASPERS K. *Otázka viny : Příspěvek k německé otázce*. Praha : Academia, 2006.
- JESENIN, Sergej. *Slaměný měsíc*. Praha : Lidové nakladatelství.
- KOLÁŘ, Jiří. *Dny v roce*. Praha : Fr. Borový, 1948.
- KUBÍČEK, Tomáš. Obrana paměti : čas a skutečnost v české literatuře sedmdesátých let, jejich povaha a důsledky aneb Co způsobuje narativ. In: *Česká literatura*. Roč. 52, č. 3. 2004, s. 324–353.
- LOPATKA, Jan. *Šifra lidské existence*. Praha : Torst, 1995.
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Poezie poslední možnosti*. Praha : Torst, 1996.

VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literární teorie*. Praha – Československý spisovatel, 1977.

ZÁBRANA, Jan. *Celý život I*. Praha : Torst, 1993.

ZÁBRANA Jan. *Celý život II*. Praha : Torst, 1992.

ZÁBRANA Jan. *Jistota nejhoršího*. Praha : Československý spisovatel, 1991.

ZÁBRANA Jan. *Lynč*. Praha : Mladá fronta, 1968.

ZÁBRANA, Jan. *Nápěvy : Básně z let 1945 – 1954*. Praha : Torst, 2007.

ZÁBRANA Jan. *Potkat básníka : eseje a úvahy*. Praha : Odeon, 1989.

ZÁBRANA Jan. *Stránky z deníku*. Praha : Československý spisovatel, 1968.

ZÁBRANA Jan. *Utkvělé černé ikony : verše z let 1954–1962*. Praha : Mladá fronta, 1965.